

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

Corporatieve aspiraties en transformaties in het zestiende-eeuwse Gent¹

Dr. Johan Dambruyne

1. Inleiding

Collectief verzet vormde een wezenlijk kenmerk van de politieke cultuur in het laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Europa². De talloze monografieën en syntheses die de laatste kwarteeuw aan nationale revoluties, regionale revoltes en lokale oproeren werden gewijd, laten hieromtrent geen enkele twijfel meer bestaan³. Wayne te Brake heeft er onlangs op gewezen dat de politieke cultuur van het vroegmoderne Europa niet als een éénrichtingsproces mag worden beschouwd, maar gezien moet worden als een interactief lopend onderhandelingsproces tussen heersers en onderdanen⁴. Oproeren en revoltes waren volgens hem het gevolg van kortsluitingen in het politiek onderhandelen en van gebrekkige communicatie tussen beide partijen⁵. In de Lage Landen was deze politieke cultuur van interactie, dialoog en kortsluiting zeer nadrukkelijk aanwezig. Vrij recent hebben Marc Boone en Maarten Prak het bestaan van twee verwante tradities van politieke opstanden in de Nederlanden aangetoond; een fenomeen dat zij hebben omschreven als 'the Great and the Little traditions of urban revolt in the Low Countries'⁶. Deze tweele-

¹ Dit essay is de uitgebreide versie van een lezing die ik op 14 december 2002 voor de algemene ledenvergadering van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent hield.

² Voor een recent overzicht van de belangrijkste kenmerken van de vroegmoderne Europese politieke cultuur zie W. REINHARD, 'Was ist europäische politische Kultur? Versuch zur Begründung einer politischen Historischen Anthropologie', *Geschichte und Gesellschaft*, 27 (2001), pp. 593-616.

³ Vermelden we hier slechts enkele syntheses: C. TILLY, *European Revolutions, 1492-1992* (Oxford-Cambridge, 1993); J.A. GOLDSTONE, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World* (Berkeley, 1991); P. BLICKLE, *Unruhen in der ständischen Gesellschaft 1300-1800* (München, 1988); Y.-M. BERCE, *Revolt and Revolution in Early Modern Europe. An Essay on the History of Political Violence* (Manchester, 1987); P. ZAGORIN, *Rebels and Rulers, 1500-1660* (Cambridge, 1982); M. MOLLAT en P. WOLFF, *The Popular Revolutions of the Middle Ages* (Londen, 1973).

⁴ W. TE BRAKE, *Shaping History. Ordinary People in European Politics 1500-1700* (Berkeley, 1998), pp. 6-7, 19.

⁵ TE BRAKE, *Shaping History*, p. 11.

⁶ M. BOONE en M. PRAK, 'Rulërs, Patricians and Burghers: The Great and the Little Traditions of Urban Revolt in the Low Countries', in K. DAVIDS en J. LUCASSEN (eds.), *A Miracle Mirrored. The Dutch Republic in European Perspective* (Cambridge, 1995), pp. 99-134.

dige traditie overspande een lange periode, namelijk van de twaalfde tot de late achttiende eeuw, en had een hoofdzakelijk stedelijk karakter. Met de 'Grote Traditie' bedoelen zij de opstanden van de grote steden tegen de centrale overheid, met als inzet het vrijwaren van de stedelijke autonomie⁷. De 'Kleine Traditie' slaat daarentegen op de interne stedelijke conflicten, op de strijd tussen sociale groepen binnen de steden om politieke macht en representatie. Voor hun these zijn beide auteurs gedeeltelijk schatplichtig aan de bevindingen van Wim Blockmans die al in 1988 wees op het terugkerend fenomeen van stedelijke opstanden tegen het vorstelijke centralisme in het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant tijdens de late Middeleeuwen en het belang ervan benadrukte voor de ontwikkeling van de republikeinse gedachte als alternatief voor de monarchale staatsvorm en voor de uiteindelijke totstandkoming van de Nederlandse Republiek op het einde van de zestiende eeuw⁸. Blockmans heeft berekend dat in het graafschap Vlaanderen tussen de vroege veertiende eeuw en de tweede helft van de zestiende eeuw zich gemiddeld om de zeven jaar een sociaal-politieke beweging voordeed die gericht was tegen de vorst⁹. Boone en Prak beklemtonen dat de 'grote' en 'kleine' stedelijke revoltes zowel chronologisch, ideologisch als organisatorisch onderling sterk met elkaar verbonden waren, omdat men als sociale groep enkel kon wegen op de dialoogpolitiek tussen vorst en stad wanneer men deel uitmaakte van de stedelijke politieke elite, met andere woorden wanneer men als groep vertegenwoordigd was in de stedelijke bestuursorganen. Deze binaire opstandige traditie was volgens de auteurs niet uniek, maar wel meer uitgesproken aanwezig in de Lage Landen dan in de meeste andere delen van Europa.

Van alle steden in de lage Landen bezat Gent tijdens de overgang van de Middeleeuwen naar de Nieuwe Tijd ongetwijfeld het meest rebelse imago¹⁰.

⁷ De politieke relatie tussen stad en staat is in het kader van het onderzoek naar het staatsvormingsproces in het middeleeuwse en vroegmoderne Europa de afgelopen jaren vrij intens bestudeerd geworden: N. BULST en J.-P. GENET (eds.), *La ville, la bourgeoisie et la genèse de l'état moderne (XIIe-XVIIIe siècles)* (Parijs, 1988); 'Cities and States in Europe, 1000-1800', theme issue *Theory and Society*, 18 (1989); C. TILLY en W.P. BLOCKMANS (eds.), *Cities and the Rise of States in Europe, A.D. 1000 to 1800* (Boulder, 1994); A.K. ISAACS en M. PRAK, 'Cities, Bourgeoisies, and States', in W. REINHARD (ed.), *Power Elites and State Building* (Oxford, 1996), pp. 207-234; G. DILCHER, T.A. BRADY, W. BLOCKMANS, H. VAN NIEROP, A.K. ISAACS en A. MUSI, 'The Urban Belt and the Emerging Modern State', in P. BLICKLE (ed.), *Resistance, Representation and Community* (Oxford, 1997), pp. 217-323.

⁸ W.P. BLOCKMANS, 'Alternatives to Monarchical Centralisation: The Great Tradition of Revolt in Flanders and Brabant', in H.G. KOENIGSBERGER (ed.), *Republiken und Republikanismus im Europa der Frühen Neuzeit* (München, 1988), pp. 145-154.

⁹ BLOCKMANS, 'Alternatives', p. 151.

¹⁰ Zie de algemene teneur in J. DECAVELE (ed.), *Gent. Apologie van een rebelse stad* (Antwerpen, 1989).

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

Het stedelijke republicanisme kwam er in zijn meest radicale vorm voor¹¹. Geen enkele andere stad heeft zolang weerstand geboden. Zowel de Bourgondische hertogen als de Habsburgse vorsten hebben dit aan de lijve ondervonden. Niemand minder dan Erasmus schreef in 1529 over de hoofdstad van het graafschap Vlaanderen: "Ik meen niet dat men in de gehele christenheid een stad vindt die de vergelijking met Gent in omvang, macht, staatkundige inrichting en natuurlijke aard van zijn inwoners kan doorstaan"¹². Tijdens de zestiende eeuw vertoonde de Arteveldestad nog altijd een veel grotere strijdbaarheid om het behoud van haar autonomie dan de andere steden¹³. Twee politieke gebeurtenissen van formaat tonen dit ontegensprekelijk aan. In 1539-1540 was de geboortestad van keizer Karel V verantwoordelijk voor de grootste zestiende-eeuwse politieke revolutie van een individuele stad tegen de centrale overheid. Al even typerend voor het politiek republikeins radicalisme van Gent was het feit dat deze stad op 6 augustus 1579 als eerste in de Nederlanden niet langer de soevereiniteit van koning Filips II van Spanje erkende. De Staten-Generaal van de Nederlanden volgden het Gentse voorbeeld pas twee jaar later met het zogenaamde 'Plakkaat van Verlatinge' (26 juli 1581)¹⁴. Bovendien erkende de Arteveldestad, in tegenstelling tot de Staten-Generaal, geen nieuwe landsheer (de hertog van Anjou), maar eiste de stedelijke gemeenschap de soevereiniteit op. Dit betekent dat in de Lage Landen Gent de eerste stap naar een echte stadsrepubliek heeft gezet. In dit licht is het hoogst merkwaardig dat de meest rebelse stad van de Bourgondische en Habsburgse Nederlanden na de Reconciliatie van 1584 niet langer beantwoordde aan het model van 'the Great and Little traditions of urban revolt'. Terwijl onderzoek heeft aangetoond dat in Brabant en Holland lokaal verzet tegen de centrale overheid tijdens de zeventiende en achttiende eeuw een belangrijk onderdeel van de politieke cultuur bleef, blonk de hoofdstad van het graafschap Vlaanderen uit door afwezigheid van politieke revol-

¹¹ Over stedelijk republicanisme zie H.G. KOENIGSBERGER (ed.), *Republiken und Republikanismus im Europa der Frühen Neuzeit* (München, 1988); H. SCHILLING, 'Civic Republicanism in Late Medieval and Early Modern German Cities', in H. SCHILLING, *Religion, Political Culture and the Emergence of Early Modern Society. Essays in German and Dutch History* (Leiden, 1992), pp. 3-59.

¹² H. VAN WERVEKE, *Gand. Esquisse d'histoire sociale* (Brussel, 1946), pp. 68-69.

¹³ Tijdens het grootste deel van de zestiende eeuw schommelde de Gentse bevolking tussen 40 en 50.000 inwoners. J. DAMBRUYNE, *Mensen en centen. Het 16de-eeuwse Gent in demografisch en economisch perspectief* (Gent, 2001), p. 355.

¹⁴ BLOCKMANS, 'Alternatives', p. 146; J. DECAVELE, 'De mislukking van Oranjes 'democratische politiek in Vlaanderen', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 99 (1984), p. 639. Betreffende het Plakkaat van Verlatinge zie M.E.H.N. MOUT, *Plakkaat van Verlatinge 1581* (Den Haag, 1979).

tes¹⁵. Daarom luidt de centrale vraagstelling van dit essay: waarom kwam er in Gent na 1584 plots een eind aan de eeuwenlange revoltes tegen de vorst? Op deze belangwekkende vraag werd tot nog toe geen antwoord geformuleerd. Er is zelfs meer: ze werd in de historische literatuur nog nooit expliciet gesteld¹⁶.

Vanaf de vijftiende eeuw werd de machtsstrijd tussen stad en staat steeds meer met ongelijke wapens gestreden. Het staatsvormingsproces dat zich in de Nederlanden onder het bewind van de Bourgondische en Habsburgse dynastie voltrok, heeft de machtsverhouding tussen de vorst en de grootsteden grondig gewijzigd. Tussen 1384 en 1543 werden een kleine twintig voorheen onafhankelijke en elkaar meermaals bestrijdende vorstendommen en heerlijkheden onder één en hetzelfde gezag geplaatst. De Nederlanden vormden van dan af een samengestelde staat onder de vorm van een personele unie¹⁷. Naarmate de vorst in het bezit kwam van meer territoria vergrootte zijn financiële en militaire armsgang. Machtsaccumulatie (territoriale uitbreiding) zorgde voor machtsconsolidatie (gezagsuitbreiding). Om de noodzakelijke financiële en militaire middelen efficiënt en maximaal te kunnen mobiliseren, was een sterk staatsapparaat nodig¹⁸. De 'new monarchy' steunde essentieel op drie pijlers: de fiscaliteit, het leger en de ambtenarij. Door de oprichting van nieuwe centrale en provinciale instellingen en de toenemende inschakeling van juristen en financiële technocraten in de ambtenarij wisten de Bourgondische en Habsburgse vorsten hun greep op de stedelijke samenlevingen in de Nederlanden aanzienlijk te versterken¹⁹. De geboorte van de

¹⁵ Voor de Brabantse steden zie K. VAN HONACKER, 'Résistance locale et émeutes dans les chefs-villes brabançonnaises aux XVIIe et XVIIIe siècles', *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 47 (2000), pp. 37-68; K. VAN HONACKER, *Lokaal verzet en oproer in de 17de en 18de eeuw. Collectieve acties tegen het centraal gezag in Brussel, Antwerpen en Leuven* (Kortrijk-Heule, 1994). Betreffende de Hollandse steden zie R. DEKKER, *Holland in beroering. Oproeren in de 17^e en 18^e eeuw* (Baarn, 1982).

¹⁶ In tegenstelling tot wat de titel laat vermoeden, komt deze concrete probleemstelling evenmin aan bod in J. DECAVELE (ed.), *Het eind van een rebelse droom. Opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)* (Gent, 1984).

¹⁷ Over dit staatkundig fenomeen zie J.H. ELLIOTT, 'A Europe of Composite Monarchies', *Past and Present*, 137 (1992), pp. 48-71.

¹⁸ Over de mobilisatie van (geld)middelen zie C. TILLY, *From Mobilization to Revolution* (Reading, 1978).

¹⁹ L.T. MAES, 'Ambtenarij en bureaucrativering in regering en gewesten van de Zuidelijke Nederlanden in de 13de-15de eeuw', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 90 (1977), pp. 350-357; H. DE SCHEPPER, 'Vorstelijke ambtenarij en bureaucrativering in regering en gewesten van 's Konings Nederlanden, 16de-17de eeuw', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 90 (1977), pp. 358-377; W. PREVENIER, 'Ambtenaren in stad en land in de Nederlanden. Socio-professionele evoluties (veertiende tot zestiende eeuw)', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 87 (1972), pp. 44-59.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

moderne staat gaf eveneens aanleiding tot de oprichting van een permanent beroepsleger²⁰. Ook de inschakeling van huurlegers en de technische innovaties in de bewapening, vooral de ontwikkeling van vuurwapens en zwaar artilleriegeschut, hebben in belangrijke mate bijgedragen tot de militaire superioriteit van de vorst²¹. Maakten de stedelijke ambachtsmilities in de vijftiende eeuw nog grote indruk op het slagveld, dan waren ze in de zestiende eeuw nagenoeg waardeloos geworden.

De competitie- en expansiedrang van de monarchen - die steeds opnieuw tot oorlogsvoering leidde - en de consolidatie van een territoriaal geheel kostten de staat handenvol geld²². De enige manier om de geldverslindende oorlogsmachine in stand te houden, was het opdrijven van de fiscale druk op de onderdanen²³. De machtspositie van de Vlaamse, Brabantse en Hollandse steden berustte voor een groot deel op het feit dat de vorst voor zijn belangrijkste staatsinkomsten - de beden - telkens weer van hun goodwill afhankelijk was. Daardoor vormden de beden een machtig onderhandelingswapen. De beden waren immers vrijwillige financiële bijdragen²⁴. Omdat dit middeleeuwse belastingsstelsel in onvoldoende mate beantwoordde aan de stijgende financiële noden van de vorst, werden tijdens de regering van Karel V nieuwe soorten belastingen geïntroduceerd²⁵. Hoewel de Bourgondische hertogen en hun Habsburgse erfgenamen niet in alle mechanismen van het staatsbestel een evengoed inzicht bezaten, waren ze er zich terdege van bewust dat alleen door het verwerven van een fiscaal monopolie en het integreren van de stadsfinanciën in het geheel der staatsfinanciën de uitbouw van een gecentraliseerde en

²⁰ Sinds 1471 beschikte hertog Karel de Stoute over een staand leger in de Nederlanden. M. BEYAERT, 'De algemene militaire evolutie sinds de late Middeleeuwen en het Zuid-Nederlandse landleger der XVIe eeuw', *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 20 (1974), pp. 550-573.

²¹ G. PARKER, *The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge, 1988).

²² P. CONTAMINE (ed.), *Guerre et concurrence entre les états européens du XIVe au XVIIIe siècle* (Parijs, 1998).

²³ Zie R. BONNEY (ed.), *The Rise of the Fiscal State in Europe, c.1200-1815* (Oxford, 1999); R. BONNEY (ed.), *Economic Systems and State Finance* (Oxford, 1995).

²⁴ Over de ontwikkeling van de fiscaliteit in de diverse vorstendommen van de Lage Landen tijdens de vijftiende en de eerste helft van de zestiende eeuw zie W. BLOCKMANS, 'The Low Countries in the Middle Ages', in R. BONNEY (ed.), *The Rise of the Fiscal State*, pp. 281-308. Het zestiende-eeuwse bedensysteem is bestudeerd door N. MADDENS, *De beden in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van Keizer Karel (1515-1550)* (Kortrijk-Heule, 1978).

²⁵ In het graafschap Vlaanderen gebeurde dit vanaf 1543. N. MADDENS, 'De invoering van de "nieuwe middelen" in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van Keizer Karel V', *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 57 (1979), pp. 342-363, 861-898.

geüniformeerde bondsstaat kans op slagen had²⁶. In de loop van de vijftiende eeuw zijn ze er geleidelijk in geslaagd het financiële en fiscale zelfbeschikingsrecht van de steden uit te schakelen²⁷.

Hoewel de uitbouw van het staatsapparaat en het ontbreken van daadwerkelijke interstedelijke solidariteit in sterke mate hebben bijgedragen tot de uiteindelijke zegeviering van de vorst over de grote Vlaamse steden, staan deze exogene factoren het niet toe om een afdoende verklaring te geven voor het verdwijnen van de opstandige bewegingen in de Arteveldestad vanaf het einde van de zestiende eeuw²⁸. Immers, de Gentse burgers gaven inzake revoltes blijk van weinig realiteitszin²⁹. Het feit dat hun verzet in de loop van de vijftiende eeuw steeds minder vruchten afwierp en hun revoltes telkens opnieuw werden onderdrukt, weerhield de Gentenaars er nochtans niet van om ook tijdens de zestiende eeuw meerdere malen in opstand te komen³⁰. Een anoniem Rijsels tijdgenoot van Karel V legde de verklaring voor de talrijke conflicten die Gent met zijn landsheer had, bij de mentaliteit van de Gentse bevolking. Hij schrijft: "Ilz recomenchoient souvent, car de leurs natures ilz sont assés enclins à commotions"³¹. Het is mijn overtuiging dat de belangrijkste reden waarom Gent zijn rebelse en republikeinse aard in de zeventiende en achttiende eeuw verloor, hoofdzakelijk te zoeken is bij veranderingen die zich in de zestiende-eeuwse stedelijke samenleving hebben voltrokken, en meer in het bijzonder bij de diepgaande transformaties in de Gentse ambachtswereld. Door de corporatieve wereld grondig te hervormen en de politieke macht van de corporatieve middenklasse (de heterogene groep van ambachtsmeesters) fors te beknotten, is de centrale overheid erin geslaagd om gedurende twee eeuwen politieke revoltes uit de Gentse geschiedenis te bannen. Dit is de these die ik in de volgende bladzijden wil verdedigen.

²⁶ Over de incorporatie van de Gentse stadsfinanciën in de Bourgondische staat zie M. BOONE, *Geld en macht. De Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)* (Gent, 1990); M. BOONE, 'Plus dueil que joie'. Les ventes de rentes par la ville de Gand pendant la période bourguignonne: entre intérêts privés et finances publiques', *Bulletin trimestriel du Crédit Communal*, 45 (1991), pp. 3-25.

²⁷ Zonder een vorstelijk octrooi konden steden geen accijnzen meer heffen en erf- en lijfrenten verkopen. Vorstelijke commissarissen onderwierpen de stadsrekeningen jaarlijks aan een strenge controle.

²⁸ Het aantal keren dat Gent, Brugge en andere steden een coalitie vormden, was zeldzaam. De burgeroorlog tegen Maximiliaan van Oostenrijk (1482-1492) is een zeldzaam voorbeeld.

²⁹ R.C. VAN CAENEGEM, 'Foreword', in J. DECAVELE (ed.), *Ghent. In Defence of a Rebellious City* (Antwerpen, 1989), p. 10.

³⁰ Indien deze externe ontwikkelingen determinerend waren, dan kan evenmin worden verklaard waarom er in Brabant en Holland tijdens de zeventiende en achttiende eeuw nog wel stedelijke revoltes voorkwamen.

³¹ L.P. GACHARD, *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint* (Brussel, 1846), p. 99.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

Tot nog toe hebben historici veel meer aandacht besteed aan de elites en de lagere sociale groepen dan aan de middenklassen. Diverse strekkingen, waaronder de aanhangers van de 'history from below'-beweging, de marxistische en revisionistische school, hebben de vroegmoderne samenleving vooral in termen van een sociale dichotomie tussen elite en volk bekeken³². Collectieve acties en sociale relaties werden vanuit een bipolair spanningsveld verklaard. Steeds meer casestudies wijzen echter uit dat dit simplistische zwart-wit model (elite versus proletariaat) onrecht doet aan de complexiteit van de historische werkelijkheid. Het paradigma houdt te weinig rekening met maatschappelijke tussenniveaus, waardoor de betekenis van sociale middengroepen in historische processen miskend of onderschat wordt³³. Binnen de Angelsaksische historiografie is de laatste jaren daarop een duidelijke reactie gekomen en lijkt een 'history from the middle'-beweging in de maak te zijn³⁴. Inzake dit onderzoeksveld bezit de Britse geschiedschrijving momenteel een onmiskenbare voorsprong op die van het Europese continent³⁵. Dit houdt wellicht verband met het feit dat het postmodernisme in de sociale geschiedschrijving in Groot-Brittannië beduidend minder ingang heeft gevonden dan in Europese academische middens³⁶. Terwijl op het continent de structuralistische en marxistische strekking in de sociale geschiedenis vanaf de jaren 1980 steeds meer veld heeft moeten ruimen voor de subjectieve narratieve

³² Zie bijvoorbeeld E.P. THOMPSON, 'The Patricians and the Plebs', in *Customs in Common* (Londen, 1991), pp. 16-96.

³³ Zie onder meer de klassieke studie van M. DOBB, *Studies in the Development of Capitalism* (New York, 1947), vooral pp. 123-161, 229-230.

³⁴ Het is hier niet de plaats om een exhaustief overzicht van de verschenen literatuur te geven. Zie daarvoor J. BARRY en C. BROOKS (eds.), *The Middling Sort of People. Culture, Society and Politics in England, 1550-1800* (Basingstoke, 1994); J. BARRY, 'Review Article: The Making of the Middle Class?', *Past and Present*, 145 (1994), pp. 194-208; het oktobernummer van *the Journal of British Studies* (1993), gewijd aan 'Making the English Middle Class, ca. 1700-1850'. Niet alleen de stedelijke middenklasse is onderwerp van Brits onderzoek, ook de rurale. Zie de recente casestudies van H.R. FRENCH, 'Social Status, Localism and the 'Middle Sort of People' in England 1620-1750', *Past and Present*, 166 (2000), pp. 66-99; J. KENT, 'The Rural "Middling Sort" in Early Modern England, circa 1640-1740: Some Economic, Political and Socio-Cultural Characteristics', *Rural History*, 10 (1999), pp. 19-54.

³⁵ Publicaties die expliciet en exclusief op de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne middenklasse focussen zijn enkel voor Duitse gebieden aanwijsbaar: E. MASCHKE en J. SYDOW (eds.), *Städtische Mittelschichten* (Stuttgart, 1972); C.R. FRIEDRICH, 'Capitalism, Mobility and Class Formation in the Early Modern German City', *Past and Present*, 69 (1975), pp. 24-49; H.P. LIEBEL, 'The Bourgeoisie in Southwestern Germany, 1500-1789: A Rising Class?', *International Review of Social History*, 10 (1965), pp. 283-307; H. MÖLLER, *Die kleinbürgerliche Familie im 18. Jahrhundert: Verhalten und Gruppenkultur* (Berlijn, 1969).

³⁶ P. JOYCE, 'The Return of History: Postmodernism and the Politics of Academic History in Britain', *Past and Present*, 158 (1998), pp. 207-235.

geschiedschrijving³⁷, blijft de Britse historiografie opvallend langer vasthouden aan het begrip 'klasse' en het historisch materialisme als referentiekader voor de sociale geschiedenis³⁸. Toch kan men de Angelsaksische historici die de voorbije jaren onderzoek naar de middenklasse hebben verricht, geen eng sociaal-economische determinisme verwijten. Zij zijn er zich terdege van bewust dat tussen het denken en handelen van individuen en groepen enerzijds en hun materiële conditie en positie in het productieproces anderzijds geen eenduidig verband kan worden gelegd. Vandaar hun grote aandacht voor de culturele en mentale aspecten van de middenklasse (waarden, normen, opleiding, intellectueel niveau, levensstijl, ontspanning, sociabiliteit en materiële cultuur)³⁹. Bovendien is ondertussen gebleken dat de 'linguistic approach' evengoed toepasbaar is op het klassenonderzoek⁴⁰.

³⁷ B.D. PALMER, 'Critical Theory, Historical Materialism, and the Ostensible End of Marxism: The Poverty of Theory Revisited', *International Review of Social History*, 38 (1993), pp. 133-162. Zie ook het themanummer 'Tomorrow's Social History' onder redactie van P. SCHOLLIERS in *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 23 (1997), pp. 129-238. Pleidooien voor een meer subjectiverende sociale geschiedenis vindt men onder meer bij G. NOIRIEL, 'Pour une approche subjectiviste du social', *Annales ESC*, 44 (1989), pp. 1141-1159; P. JOYCE, 'The End of Social History?' *Social History*, 20 (1995), pp. 73-91; G. DENECKERE, 'Sociale geschiedenis, het einde van de ideologie en de terugkeer van de bezieling. Een essay met de focus op het onderzoek naar collectieve actie in de jaren 1990', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 26 (2000), pp. 239-262.

³⁸ D. CANNADINE, *Class in Britain* (Londen, 1998); P. JOYCE (ed.), *The Oxford Reader on Class* (Oxford, 1995); M.L. BUSH (ed.), *Social Orders and Social Classes in Europe since 1500: Studies in Social Stratification* (Londen, 1992). In Frankrijk daarentegen heeft de nieuwe sociale geschiedschrijving zich duidelijk afgezet tegen de structuralistische aanpak van de vorige generatie historici. Zie B. LEPETIT (ed.), *Les formes de l'expérience: une autre histoire sociale* (Parijs, 1995). Zie tevens J. REVEL en L. HUNT (eds.), *Histories: French Constructions of the Past* (New York, 1995).

³⁹ Zie bijvoorbeeld P. EARLE, *The Making of the English Middle Class: Business, Society and Family Life in London, 1660-1730* (Londen, 1989); P. LANGFORD, *Public Life and the Propertied Englishman, 1689-1798* (Oxford, 1991); J. SMAIL, *The Origins of Middle-Class Culture: Halifax, Yorkshire, 1660-1780* (Ithaca, 1994); M. R. HUNT, *The Middling Sort. Commerce, Gender and the Family in England 1680-1780* (Berkeley, 1996).

⁴⁰ P.J. CORFIELD (ed.), *Language, History and Class* (Oxford, 1991); BUSH (ed.), *Social Orders and Social Classes*. Voor een concrete toepassing zie D. WAHRMAN, 'Virtual Representation: Parliamentary Reporting and the Language of Class in the 1790s', *Past and Present*, 136 (1992), pp. 83-113. Over de 'linguistic turn' die de sociale geschiedenis momenteel in haar greep heeft, zie onder meer G. STEDMAN JONES, 'The Determinist Fix: Some Obstacles to the Further Development of the Linguistic Approach to History in the 1990s', *History Workshop Journal*, 41 (1996), pp. 19-36; P. SCHÖTTLER, 'Wer hat angst vor dem 'linguistic turn'?', *Geschichte und Gesellschaft*, 23 (1997), pp. 134-151; A. CABRERA, 'Linguistic Approach or Return to Subjectivism? In Search of an Alternative to Social History', *Social History*, 24 (1999), pp. 74-89.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

Niettegenstaande de politieke geschiedschrijving momenteel veel meer aandacht besteed aan de onderdanen dan vroeger kan ik mij niet van de indruk ontdoen dat de meeste historici bij het bestuderen van politieke processen, acties en strategieën nog altijd veel te weinig onderscheid maken tussen de diverse sociale geleidingen van de samenleving⁴¹. Gemakshalve worden de politieke actoren in de internationale literatuur in zeer algemene termen omschreven - 'political elite', 'ruling classes', 'common people', 'common man', 'ordinary people', 'ordinary citizens', 'burghers' - waardoor aan de sociale werkelijkheid onrecht wordt aangedaan. Bovendien komt het mij voor dat in vele publicaties over revoluties, revoltes en collectieve protestbewegingen aan de lagere sociale groepen vaak een grotere politieke betekenis wordt toegekend dan aan de middenklasse. Doordat het proletariaat meer op straat kwam dan de middenklasse, is hun protest voor historici zichtbaarder. Het geringe aantal studies dat tot nog toe aan de middenlagen werd gewijd, suggereert nochtans dat deze klasse wel degelijk politieke aspiraties koesterde, politieke invloed uitoefende en reële macht bezat⁴². Een analyse van de Nederlandse Opstand tegen Spanje bracht Charles Tilly ertoe om de zestiende-eeuwse Lage Landen te bestempelen als de 'home of bourgeois revolution'

⁴¹ TE BRAKE, *Shaping History*, pleit in zijn boek terecht voor een meer sociale benadering van de Europese politiek, maar slaagt daar mijn inziens maar gedeeltelijk in doordat hij het 'gewone volk' te veel als een homogeen blok voorstelt. Enkele andere voorbeelden: W. BLOCKMANS, 'Les sujets de l'empereur', in H. SOLY (ed.), *Charles Quint 1500-1558. L'empereur et son temps* (Antwerpen, 1999), pp. 227-283; D. UNDERDOWN, *Revel, Riot, and Rebellion: Popular Politics and Culture in England, 1603-1660* (Oxford, 1985); P. BLICKLE, *Deutsche Untertanen: ein Widerspruch* (München, 1981).

⁴² De politieke betekenis van de corporatieve middenklasse komt onder meer aan bod in de recente synthese van J.R. FARR, *Artisans in Europe, 1300-1914* (Cambridge, 2000), pp. 159-190; C.R. FRIEDRICH, 'Artisans and Urban Politics in Seventeenth-Century Germany', in G. CROSSICK (ed.), *The Artisan and the European Town, 1500-1900* (Aldershot, 1997), pp. 41-55. Voor de Zuidelijke Nederlanden zie B. VAN ELSACKER, 'Secretelijck opgegeten' of 'ongeruste geesten'? De politieke participatie van het bestuur van het Antwerpse meerseniersambacht in de zeventiende eeuw', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 25 (2000), pp. 129-163; K. VAN HONACKER, 'De politieke cultuur van de Brusselse ambachten in de achttiende eeuw: conservatisme, corporatisme of opportunisme?', in C. LIS en H. SOLY (eds.), *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800* (Brussel, 1994), pp. 179-229; M. JACOBS, 'De ambachten in Brabant en Mechelen (12de eeuw-1795)', in R. VAN UYTVEN, C. BRUNEEL, H. COPPENS en B. AUGUSTYN (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795* (Brussel, 2000), pp. 558-624. De laatmiddeleeuwse Gentse corporatieve middenklasse kreeg ruime aandacht in M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384-ca. 1453. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces* (Brussel, 1990). Voor Groot-Brittannië zie J. BARRY, 'The State and the Middle Classes in Eighteenth-Century England', *Journal of Historical Sociology*, 4 (1991), pp. 75-86; N. ROGERS, 'The Middling Sort in Eighteenth-Century Politics', in BARRY en BROOKS (eds.), *The Middling Sort*, pp. 159-180.

in Europa⁴³. Volgens hem was de uitzonderlijke commerciële en industriële kapitaalconcentratie van deze sterk verstedelijkte regio verantwoordelijk voor deze unieke en vroege manifestatie van burgerrevolutie en speelde de (hogere) middenklasse een prominente rol in de Opstand⁴⁴.

De bedoeling van dit artikel is drieledig: vooreerst wens ik met het voorbeeld van het zestiende-eeuwse Gent meer aandacht te vragen voor de betekenis van de middenklasse in de politieke geschiedschrijving en voor haar rol in politieke conflicten in het bijzonder. Ten tweede wil ik aantonen dat geen enkele andere sociale groep binnen het Habsburgse imperium meer politiek slachtoffer van het oprukkend staatsvormingsproces tijdens de zestiende eeuw is geworden dan de corporatieve middenklasse. Ten slotte is het mijn intentie om de nog altijd overheersende 'romantische' visie op de turbulente relatie tussen Karel V en zijn geboortestad (de zogenaamde 'haat-liefdeverhouding') te ontcrachten door enerzijds te wijzen op een aantal misverstanden, vastgeroeste ideeën en verkeerde interpretaties van overbekende archiefteksten (zoals de *Concessio Carolina* en de *Sententie van 1540*) en anderzijds de schijnwerper te richten op de onderwerpingsstrategie die de keizer samen met zijn raadsheeren ontwierp om de Gentse corporatieve middenklasse, de vurigste verdediger van het stedelijke republicanisme in de Lage Landen, definitief onder politieke controle te krijgen⁴⁵.

Om mijn betoeg overzichtelijk te houden, heb ik voor een chronologisch relaas geopteerd, waarbij de jaartallen 1540, 1577 en 1584 politiek-institutionele breuklijnen vormen. De structuur van dit essay ziet er als volgt uit: in een eerste paragraaf wordt de term 'corporatieve middenklasse' nader toegelicht. Vervolgens worden de voornaamste kenmerken van de Gentse politieke cultuur besproken. In een derde paragraaf wordt onderzocht welke sociale groe-

⁴³ TILLY, *European Revolutions*, p. 65, 76.

⁴⁴ TILLY, *European Revolutions*, pp. 73-74, schrijft letterlijk: "What is more, the region's changing but continuously powerful bourgeoisie almost always weighed heavily in the character and outcome of revolutionary situations". W. BLOCKMANS, 'The Impact of Cities on State Formation: Three Contrasting Territories in the Low Countries, 1300-1500', in P. BLICKLE (ed.), *Resistance, Representation and Community* (Oxford, 1997), p. 270, treedt Tilly bij. Volgens hem ontwikkelden de middenklassen tijdens de Opstand een revolutionair programma tegen staatscentralisatie en absolutisme omdat de stedelijke en territoriale privileges en de religieuze tolerantie bedreigd werden. Vanuit een meer sociaal-economische analyse wees H. VAN DER WEE, 'The Economy as a Factor in the Start of the Revolt in the Southern Netherlands', *Acta Historiae Neerlandicae*, 5 (1971), pp. 52-67, reeds eerder op het belang van de middenklasse in de Nederlandse Opstand. Volgens hem vormde de welvaartsbedreiging van de middenklasse in de jaren 1560 de cruciale factor in de totstandkoming van de revolutie.

⁴⁵ Voor de haat-liefdeverhouding én de positieve evaluatie van de *Concessio Carolina* zie J. DECAVELE (ed.), *Keizer tussen stropdragers. Karel V 1500-1558* (Leuven, 1990).

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

pen verantwoordelijk waren voor de opstand van 1539-1540. In een vierde punt wordt dieper ingegaan op de verschillende aspecten van de keizerlijke onderwerpingstrategie. Daarna komt de Beeldenstorm van 1566 aan bod en wordt vervolgens gefocust op de Calvinistische Republiek. Ten slotte wordt verklaard waarom het stedelijke republicanisme en de politieke revoltes na 1584 verdwenen.

2. De corporatieve middenklasse

Wat moet de lezer onder het begrip 'corporatieve middenklasse' verstaan? En is het überhaupt verantwoord om over het bestaan van een middenklasse in het zestiende-eeuwse Gent te spreken? De meeste Angelsaksische studies die over de vroegmoderne middenlagen handelen, hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat ze focussen op klassenvorming. Vele modernisten situeren het ontstaan en de ontwikkeling van de middenklasse (in Engeland) tussen het midden van de zeventiende eeuw en het einde van de achttiende eeuw⁴⁶. Om dit sociaal proces aan te tonen wijzen ze zowel op sociaal-economische, culturele, mentale als linguïstische veranderingen in de (Engelse) samenleving. Hoewel ik niet ontken dat de identiteit en de groepsbelangen van de middenlagen tussen de zeventiende en de twintigste eeuw zich duidelijker hebben geprofileerd en gemanifesteerd, is het anderzijds absurd te ontkennen dat de middeleeuwse en zestiende-eeuwse samenleving geen middengroepen zou hebben gekend. Als men de marxistische definitie van 'klasse' letterlijk neemt, dan bestond er inderdaad geen middeleeuwse en vroegmoderne middenklasse, want van een echt klassenbewustzijn was toen nog weinig of geen sprake⁴⁷. Wanneer ik in dit essay de term 'middenklasse' gebruik dan is dit om die groep van stedelingen aan te duiden die zich inzake vermogen en inkomen in het fiscale middenveld bevond. Ik prefereer de term 'middenklasse' omdat hij ten eerste breder en meer ingeburgerd is dan bijvoorbeeld 'the middle elite', die Henry Kamen onlangs heeft geïntroduceerd⁴⁸, en ten tweede omdat de tijdgenoten in de Lage Landen, in tegenstelling tot Engeland, aan deze sociaal-economische en fiscale groep geen specifieke naam hebben toegekend. Aangezien de notie 'middling sort of people' een typisch Engelse

⁴⁶ Volgens andere historici kreeg de middenklasse pas vaste vorm tussen het einde van de achttiende en de late negentiende eeuw. Zie bijvoorbeeld de gerecenseerde studies van P.M. PILBEAM, T. KODITSCHKEK, R.J. MORRIS en S.M. BLUMIN in BARRY, 'Review Article: The Making of the Middle Class?'

⁴⁷ P BURKE, *History and Social Theory* (Cambridge, 1992), pp. 58-63; W.M. REDDY, 'The Concept of Class', in M.L. BUSH (ed.), *Social Orders and Social Classes in Europe since 1500: Studies in Social Stratification* (Londen-New York, 1992), pp. 13-25.

⁴⁸ H. KAMEN, *Early Modern European Society* (Londen, 2000) heeft in hoofdstuk 5 ('The middle elite') vooral oog voor de bourgeoisie of hogere middenklasse bestaande uit kooplieden, renteniers, hogere ambtenaren en beoefenaars van vrije beroepen.

benaming is, lijkt het mij niet opportuun om die over te nemen⁴⁹. Dat ik hier alleen focus op één bepaald segment van de middenklasse, namelijk de groep van de ambachtsmeesters, heeft met meerdere redenen te maken⁵⁰. Ten eerste bezat deze socio-professionele groep in de zestiende-eeuwse Gentse samenleving een sterk numeriek overwicht. Tijdens de periode 1572-1584 mag het aantal meesters op ongeveer vierduizend worden geraamd⁵¹. Samen met hun gezinnen vertegenwoordigden ze wellicht 43 procent van de totale bevolking⁵². Ten tweede vormde deze groep de motor van de Gentse economie⁵³. Ten derde domineerde de groep van ambachtsmeesters het Gentse politieke toneel, althans tot aan de *Concessio Carolina* (zie paragraaf 3). En ten vierde kan binnen deze groep een zeker saamhorigheidsgevoel en solidariteitsband worden vastgesteld, omdat de meesters zowel op economisch, juridisch, sociaal als institutioneel vlak een aantal gemeenschappelijke kenmerken vertoonden.

Binnen de Gentse ambachtswereld werd een duidelijk juridisch onderscheid gemaakt tussen volwaardige (meesters) en andere leden (knechten en leerlingen) van een ambacht. Enkel de ambachtslieden die de meesterstitel verwierven, behoorden tot de geprivilegieerde groep. Ambachtsmeesters bezaten meer rechten, maar hadden anderzijds ook meer verplichtingen tegenover de corporatieve gemeenschap. De juridische scheidingslijn viel bovendien samen met de economische, want alleen de meesters mochten als zelfstandige een

⁴⁹ Onderzoek naar de nomenclatuur van sociale groepen in het vroegmoderne Engeland werd vooral verricht door K. WRIGHTSON, 'The Social Order of Early-Modern England: Three Approaches', in L. BONFIELD, R. M. SMITH en K. WRIGHTSON (eds.), *The World We Have Gained: Histories of Population and Social Structure* (Oxford, 1986); K. WRIGHTSON, 'Estates, Degrees and Sorts: Changing Perceptions of Society in Tudor and Stuart England', in P.J. CORFIELD (ed.), *Language, History and Class* (Oxford, 1991), pp. 49-51; K. WRIGHTSON, 'Sorts of People' in Tudor and Stuart England', in BARRY en BROOKS (eds.), *The Middling Sort.*, pp. 28-51. Kritische kanttekeningen hierbij werden gemaakt door FRENCH, 'Social Status', pp. 69-71 en CANNADINE, *Class in Britain*, pp. 18-19, 33.

⁵⁰ De term 'klasse' voor het aanduiden van stedelijke corporatieve groepen werd reeds eerder aangewend door H. SWANSON, *Medieval Artisans: An Urban Class in Late Medieval England* (Oxford, 1989).

⁵¹ J. DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen. Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld* (Gent, 2002), p. 40.

⁵² In heel veel vroegmoderne steden van de Zuidelijke Nederlanden steeg deze groep niet boven de 25 à 30% uit.

⁵³ Het zestiende-eeuwse Gent kan economisch het best omschreven worden als een multi-economische grootstad, dat wil zeggen als een stad die een belangrijke internationale exportindustrie, interregionale handel en regionale verzorgingsfunctie in zich verenigde. DAMBRUYNE, *Mensen en centen*, p. 368.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

eigen zaak runnen⁵⁴. Geschoolde knechten en leerlingen in opleiding daarentegen konden nooit voor eigen rekening werken, maar waren altijd in loondienst van een meester. In een ophefmakend artikel bracht Christopher Friedrichs het opduiken van een lagere middenklasse in de vroegmoderne Duitse steden in verband met de opheffing van de economische onafhankelijkheid van de ambachtsmeesters, met andere woorden met het verlies van de controle over de productiemiddelen⁵⁵. Niettegenstaande dat het 'putting-out system' in toenemende mate de (textiel)industrie van vroegmoderne exportsteden heeft gaan beheersen, lijkt het mij verkeerd om op basis van dit ene criterium van een aparte sociale klasse te gewagen. In het zestiende-eeuwse Gent overheerste trouwens het corporatieve kleinbedrijf of wat Robert DuPlessis en Martha Howell 'small commodity production' hebben genoemd⁵⁶. In de twee meest bloeiende branches van de Gentse textielindustrie - de garentwijnderij en de linnennijverheid - waren geen kapitalistische kooplui-ondernemers bedrijvig⁵⁷! Ook de talrijke ambachtsmeesters die voor de lokale en regionale markt werkten, waren meestal allemaal onafhankelijke producenten en/of detailhandelaars.

De juridische en economische ongelijkheid tussen de onafhankelijke meesters en de corporatieve loonarbeiders uitte zich ook op het fiscale, sociale en materiële vlak. Aangezien het inkomen van de meesters hoger lag dan dat van de loonarbeiders, bewoonden ze duurere woningen en konden ze meer geld besteden aan consumptieartikelen. Voor de jaren 1571-1572 was het mogelijk om het Gentse kadaster te reconstrueren en te achterhalen welke huizen door de verschillende sociale groepen werden bewoond⁵⁸. Welnu, de categorie van

⁵⁴ Ook S. D'CRUZE, 'The Middling Sort in Eighteenth-Century Colchester: Independence, Social Relations and the Community Broker' in BARRY en BROOKS (eds.), *The Middling Sort*, pp. 181-207, ziet de economische onafhankelijkheid van het huisgezin als een van de basiskennmerken van de vroegmoderne middengroepen. Binnen de economische eenheid van het huisgezin vormde het volwassen mannelijke gezinshoofd de kern. Zoals in de meeste steden was ook de Gentse ambachtswereld een mannenbastion.

⁵⁵ FRIEDRICHS, 'Capitalism, Mobility and Class Formation', pp. 24-25, 29-31. Beroep en vermogen zijn volgens Friedrichs misleidende klasse-indicatoren.

⁵⁶ R.S. DUPLESSIS en M.C. HOWELL, 'Reconsidering the Early Modern Urban Economy: The Cases of Leiden and Lille', *Past and Present*, 94 (1982), pp. 49-84.

⁵⁷ DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, pp. 66-67, 724-725.

⁵⁸ Op basis van de kadastrale waarde (= de reële jaarlijkse huurwaarde van een huurwoning en de geschatte jaarlijkse huurwaarde van een eigenaarswoning) deelde ik alle huizen (in totaal 8340) in vijf prijscategorieën in. De goedkope woningen (minder dan 240 Vlaamse groten kadastraal inkomen) vertegenwoordigden 15 procent van alle huizen, de bescheiden woningen (240 tot 479 Vlaamse groten) 32 procent, de huizen van gemiddelde prijs (480 tot 959 Vlaamse groten) 30 procent, de dure woningen (960 tot 1919 Vlaamse groten) 17 procent en de zeer dure huizen (vanaf 1920 Vlaamse groten) 5 procent. Voor de gehanteerde stratificatiemethode zie DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, pp. 366-368. 1 Vlaamse groot = 1/2 stuiver.

goedkope huizen werd bewoond door ongeschoolde loonarbeiders, steuntrekkers en bedelaars. In de categorie van bescheiden huizen domineerden de geschoolde loonarbeiders. De middelste prijs categorie werd overwegend door ambachtsmeesters bewoond. Ook in de klasse van de dure woningen waren de ambachtsmeesters in de meerderheid. De zeer dure huizen daarentegen waren in handen van de stedelijke elite⁵⁹. Een prosopografisch onderzoek naar de huisvesting van in totaal 1634 ambachtsmeesters affineerde de sociale middenpositie van deze groep in de stedelijke samenleving. Meer dan vier vijfden van de onderzochte meesters (81 procent) waren vertegenwoordigd in de middelste en dure huizen categorie, wat betekent dat de meerderheid van de Gentse ambachtsmeesters tot de lagere en hogere middenklasse mag gerekend worden⁶⁰. Niet zozeer het feit dat men eigenaar of huurder van een huis was, maar wel de waarde van de woning bepaalde of men tot de lagere, midden- of hogere klasse behoorde⁶¹.

Ik deel de mening van Jonathan Barry dat stedelijke privé-verenigingen zoals ambachten in grote mate hebben bijgedragen tot de collectieve identiteit van de middenklasse en de stedelijke gemeenschap⁶². De Gentse ambachtsmeesters maakten deel uit van een sterk geïnstitutionaliseerde en hiërarchische ambachtswereld. De ongeveer zestig officiële ambachten waren via de politiek, de economie, de rechtspraak en de sociabiliteit met elkaar verbonden. De corporatieve cohesie en het saamhorigheidsgevoel kwamen ook tot uit-

⁵⁹ De koppeling van een sociale klasse aan een bepaalde huizen categorie gebeurde op basis van twee criteria: enerzijds aan de hand van de beroepsvermeldingen in de bron (de twintigste penningkohieren), anderzijds op basis van budgetberekeningen.

⁶⁰ Slechts 7 procent van de onderzochte meesters betrok een bescheiden woning en geen enkele een goedkope woning. Anderzijds was 12 procent van de meesters in het bezit van een zeer dure woning, wat impliceert dat sommige meesters deel uitmaakte van de stedelijke elite. DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, p. 369. De vaststelling dat er een sterke concentratie van meesterswoningen in de derde en vierde prijs categorie is, betekent niet dat er geen verschillen bestonden tussen de diverse ambachten en tussen meesters van eenzelfde ambacht. Zo bedroeg de mediaanwaarde van de huizen van de brouwers 1680 Vlaamse groten, die van de meerse-niers 1020 Vlaamse groten, die van de kaaskopers 984 Vlaamse groten, die van de kruideniers 960 Vlaamse groten, die van de kousenmakers 840 Vlaamse groten en die van de kleermakers 600 Vlaamse groten. J. DAMBRUYNE, 'Guilds, Social Mobility and Status in Sixteenth-Century Ghent', *International Review of Social History*, 43 (1998), p. 64.

⁶¹ In 1571-1572 bezat 52 procent van de Gentse middenklasse een eigen woning. Bij de lagere klassen bedroeg dit 43 procent en bij de elite 45 procent. DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, p. 380.

⁶² J. BARRY, 'Identité urbaine et classes moyennes dans l'Angleterre moderne', *Annales ESC*, 48 (juillet-août 1993), pp. 853-883; J. BARRY, 'Bourgeois Collectivism? Urban Association and the Middling Sort', in BARRY en BROOKS (eds.), *The Middling Sort*, pp. 84-112.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

drukking in de stedelijke processies waar de ambachten, weliswaar in een bepaalde hiërarchische volgorde, zich aan de stedelijke gemeenschap als één lichaam presenteerden. Dankzij het goed uitgebouwde corporatieve kader en hun sociale netwerken waren de ambachtsmeesters als drukkingsgroep in staat om op cruciale momenten tot collectieve besluitvorming te komen, een gemeenschappelijke strategie te ontwikkelen en tot gezamenlijke actie over te gaan. Op basis van de hierboven aangehaalde argumenten meen ik dat het gerechtvaardigd is om te spreken over het bestaan van een corporatieve middenklasse in het zestiende-eeuwse Gent⁶³.

3. Politieke cultuur

De mate waarin grote steden hun demografisch en economisch gewicht in politieke macht konden omzetten, was niet alleen afhankelijk van hun eigen ambities, maar evenzeer van de machtspositie van de twee belangrijkste tegenspelers: de vorst en de adel. In Noord-Italië ondervonden de economische centra noch van de vorst noch van de adel substantiële concurrentie, waardoor ze zich tot dominante stadstaten konden ontwikkelen. In de Lage Landen waren de machtsverhoudingen tussen vorst, adel en steden meer in evenwicht. Hoewel de grote steden van het graafschap Vlaanderen tijdens de late Middeleeuwen niet als formele stadsrepublieken gecatalogeerd mogen worden, bezaten ze niettemin een zeer grote mate van politieke autonomie⁶⁴. Het graafschap vormde een soort van monarchale, federale en 'constitutionele' staat die door drie grote steden (Gent, Brugge en Ieper) werd gedomineerd⁶⁵. De politieke ambities van deze grootsteden situeerden zich op twee ruimtelijke niveaus.

⁶³ Mijn definitie van corporatieve middenklasse is dus zowel gebaseerd op economische, sociale, juridische, culturele als institutionele criteria.

⁶⁴ Tijdens de Middeleeuwen heeft Gent op geen enkel moment de monarchale staatsvorm in vraag gesteld of van een formele stadstaat gedroomd. W. PREVENIER en M. BOONE, 'The 'City-State' Dream', in J. DECAVELE (ed.), *Ghent. In Defence of a Rebellious City* (Antwerpen, 1989), pp. 85-87, 105. Gedurende het bewind van Jacob Van Artevelde keerde de stad zich wel tegen de Franse koning en zijn vazal, de Vlaamse graaf, maar niet tegen de bestaande staatkundige en feodale structuren als zodanig. In plaats van een stadsrepubliek op te richten en elk hoger staatsgezag te verwerpen, erkenden de Gentenaars in 1340 de Engelse koning, Edward III, als de nieuwe landsheer van Vlaanderen.

⁶⁵ BLOCKMANS, 'Alternatives', p. 152. Over de constitutionele traditie zie W.P. BLOCKMANS, 'Breuk of continuïteit? De Vlaamse privilegiën van 1477 in het licht van het staatsvormingsproces', in W.P. BLOCKMANS (ed.), *1477, Le privilège général et les privilèges régionaux de Marie de Bourgogne pour les Pays-Bas* (Kortrijk, 1985), pp. 97-125; R. VAN UYTVEN en W.P. BLOCKMANS, 'Constitutions and their Application in the Netherlands during the Middle Ages', *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 47 (1969), pp. 399-424. Rond 1500 was het graafschap Vlaanderen zowel op economisch, fiscaal als demografisch vlak het belangrijkste van de gehele Nederlanden. BLOCKMANS, 'The Impact of Cities on State Formation', in BLICKLE (ed.), *Resistance, Representation, and Community*, p. 258.

Vooreerst streefden ze binnen hun stadsmuren een zo groot mogelijke vrijheid en zelfbeschikking na. Inmenging van de vorst in stedelijke aangelegenheden stelden ze niet op prijs. Daarnaast wilden ze de hegemonie over een uitgestrekt achterland, dat zowel het platteland als de kleinere steden in de regio omvatte. De machtspositie van de drie grootsteden kreeg in 1343 een formeel karakter, toen ze het graafschap in kwartieren opdeelden⁶⁶. Elke hoofdstad oefende politieke, juridische, fiscale, economische en militaire macht over haar kwartier uit⁶⁷. Het Gentse kwartier was in oppervlakte het grootst en behelsde ongeveer het gehele oostelijk deel van het graafschap. Van de drie steden regeerde Gent het meest autoritair over zijn territorium. In een van zijn brieven liet Karel V zich ontvallen dat de Gentenaars zich tegenover de inwoners van het Gentse kwartier gedroegen alsof het hùn onderdanen waren en niet de zijne.

Zoals in vele andere steden van de Lage Landen vertoonde de politieke cultuur van het zestiende-eeuwse Gent onmiskenbare karakteristieken van de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne maatschappijvorm die Peter Blickle heeft omschreven als 'Kommunalismus'⁶⁸. Het gaat hierbij niet om een door tijdgenoten uitgewerkte theorie, maar om een gereconstrueerd model dat steunt op de historische praktijk⁶⁹. In dit paradigma nemen politieke autonomie van de gemeenschap (lokaal zelfbestuur), volksoevereiniteit, participatie van de onderdanen aan de lokale gezagsuitoefening, persoonlijke vrijheid, interne conflictregulering en de notie 'algemeen belang' een centrale plaats in. Ofschoon Blickle het begrip 'middenklasse' niet expliciet in de mond neemt, kan toch uit zijn publicaties worden opgemaakt dat de dragers en de verdedigers van dit samenlevingsmodel vooral de middenlagen waren⁷⁰. Terzelfder tijd vertoonde het Gentse politieke denken veel analogie met het republica-

⁶⁶ Het Gentse en het Ieperse kwartier omvatten zowel steden als plattelandsdistricten, terwijl het Brugse kwartier uitsluitend steden telde en het kwartier van het Brugse Vrije een geheel ruraal karakter droeg.

⁶⁷ In de Staten van Vlaanderen, het representatieve orgaan van het graafschap waarin adel, clerus en de derde stand zetelde, was het politieke overwicht van de drie steden bijzonder groot. W.P. BLOCKMANS, 'A Typology of Representative Institutions in Late Medieval Europe', *Journal of Medieval History*, 4 (1978), pp. 189-215.

⁶⁸ Over 'Kommunalismus' zie in laatste instantie P. BLICKLE, *Kommunalismus. Skizzen einer gesellschaftlichen Organisationsform* (München, 2000) (met verwijzing naar vorige publicaties van de auteur over dit onderwerp). De bruikbaarheid van Blikles theorie voor de steden in de Noordelijke Nederlanden werd onlangs onderzocht door M. PRAK, 'Kommunalismus en de steden in de Noordelijke Nederlanden ten tijde van de Republiek', in *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, 17-18 (2000-2001), pp. 10-44.

⁶⁹ Hoewel de theorie van Blickle empirisch vooral op de rurale samenlevingen van Zuid-Duitsland, Zwitserland en het westelijk deel van Oostenrijk gebaseerd is, is ze volgens de auteur evenzeer geldig voor stedelijke gemeenschappen én voor bepaalde regio's buiten het Duitse Rijk.

⁷⁰ Vrije, zelfstandige boeren op het platteland en kleine producenten en winkeliers in de steden.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

nisme van de Italiaanse Renaissance⁷¹. Volgens beide politieke ideologieën hadden de onderdanen het recht om in opstand te komen tegen een onrechtvaardige heerser en hem zelfs af te zetten⁷². Ongehoorzaamheid en gewelddadig verzet waren in zulke omstandigheden gelegitimeerd omdat het algemeen welzijn van de onderdanen uiteindelijk primeerde op de loyaliteit aan de vorst. De Gentse politieke cultuur was zowel gebaseerd op geschreven wetten als ongeschreven gewoonten⁷³.

Tussen circa 1360 en 1540 was de stad Gent politiek georganiseerd volgens het zogenaamde 'regime der drie leden'⁷⁴. De politieke macht was verdeeld over drie socio-economische groepen: de poorterij, de kleine neringen en de weverij. Het eerste lid (de poorterij) omvatte het stadspatriciaat. Deze renteniersklasse had adellijke allures en oefende geen beroep uit. Het tweede lid groepeerde de 53 kleine neringen. Deze ambachten waren hoofdzakelijk op de lokale en regionale markt gericht. De weverij, waarin het grote wolweversambacht en nog drie kleinere textielambachten waren ondergebracht, vormde het derde lid. Het regime der drie leden werd gekenmerkt door proportionele vertegenwoordiging, verzuiling, interne conflictbeheersing, politiek overleg, stedelijk particularisme en corporatieve dominantie. Het bestuur van de stad Gent was in handen van twee lichamen: de stadsmagistraat en de Collatie. De stadsmagistraat bestond uit twee schepenbanken (de schepenbank van de Keure en die van Gedele) en de stadsthesaurie, waarvan de mandatarissen jaarlijks werden verkozen. Beide banken telden elk dertien schepenen en de stadsthesaurie drie ontvangers. Aan het hoofd van elke schepenbank stond de voorschepen⁷⁵. De schepenen van de Keure lieten zich in met het dagelijkse beheer van de stad. Zij bezaten zowel uitvoerende, wetgevende als rechterlijke macht. De schepenen van Gedele daarentegen fungeerden voornamelijk als oppervoogden van minderjarige wezen en als vrederechters.

⁷¹ M. VAN GELDEREN, *The Political Thought of the Dutch Revolt 1555-1590* (Cambridge, 1992), p. 280.

⁷² A. BLACK, *Political Thought in Europe 1250-1450* (Cambridge, 1992), pp. 148-152; VAN GELDEREN, *The Political Thought*, pp. 264-265; BOONE en PRAK, 'Rulers', p. 103, 105.

⁷³ Vergelijk A. WOOD, 'The Place of Custom in Plebeian Political Culture: England, 1550-1800', *Social History*, 22 (1997).

⁷⁴ Aan de basis van het regime der drie leden lag geen geschreven constitutie. Het beruiste op in de praktijk gegroeide gewoontes die na verloop van tijd evolueerden tot rechtsregels. Dit politieke systeem werd (tot 1453) grondig bestudeerd door BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen*.

⁷⁵ Binnen de stadsmagistraat bestond er een dubbele hiërarchie: de schepenbank van de Keure stond boven die van Gedele, maar ook binnen elke bank was er een rangorde met lagere, midden- en topfuncties.

In weinig Europese steden was het aandeel van de ambachten in het stedelijke bestuur zo overweldigend groot als te Gent. In de twee schepenbanken bezetten de corporaties jaarlijks niet minder dan twintig van de in totaal 26 te begeven zetels⁷⁶. De kleine neringen en de weverij hadden elk recht op tien mandaten. Het stadspatriciaat moest zich tevredenstellen met slechts zes zitjes! In talrijke vroegmoderne steden waren de verhoudingen tussen patriciaat en ambachtsmeesters net andersom. Bovendien maakten ook de twee overdekens van de kleine neringen en de weverij effectief deel uit van het stadsbestuur. Beide dekens wogen zeer zwaar op de stedelijke politiek en moesten inzake macht en prestige niet onderdoen voor de twee voorschepenen, die steeds onder de leden van de poorterij werden gekozen. De politieke corporatieve suprematie was volgens de ambachtswereld gerechtvaardigd omdat zij een veel groter deel van de stedelijke bevolking vertegenwoordigde dan het stadspatriciaat, de kooplieden of andere socio-professionele groepen. Bij de aanvang van de zestiende eeuw bezat de corporatieve middenklasse alleen in Gent nog een numeriek overwicht in de stadsmagistraat. In veel andere grootsteden waren de ambachtsmeesters geheel (onder meer in Brugge, Antwerpen en Doornik) of bijna geheel (zoals in Rijsel) uit de stadsmagistraat verdreven⁷⁷. Dat de ambachten in het Gentse stadsbestuur zo massaal waren vertegenwoordigd, hield ongetwijfeld verband met het feit dat de stad tot 1540 een ruime mate van inspraak in de aanstelling van de schepenen bezat⁷⁸. In tegenstelling tot de andere Nederlandse steden heeft de vorst in Gent pas laat de volledige controle over de aanstelling van de stadsmagistraat verworven⁷⁹. Dit kwam omdat het achtkoppig kiescollege dat de 26 schepenen aanduidde,

⁷⁶ In de Brabantse en Hollandse steden hebben de ambachten nooit het peil van politieke participatie bereikt van dat in de Vlaamse. BLOCKMANS, 'The Impact', p. 270.

⁷⁷ J.A. VAN HOUTTE, 'Die Städte der Niederlande im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit', in *Essays on Medieval and Early Modern Economy and Society* (Leuven, 1977), p. 226; G. MARNEF, *Antwerp in the Age of Reformation. Underground Protestantism in a Commercial Metropolis 1550-1577* (Baltimore, 1996), p. 17; R. S. DUPLESSIS, *Lille and the Dutch Revolt. Urban Stability in an Era of Revolution 1500-1582* (Cambridge, 1991), p. 22, 25, 311.

⁷⁸ Een gedetailleerd organogram van de verkiezingsprocedure van de Gentse schepenen vindt men in M. BOONE, 'La construction d'un républicanisme urbain. Enjeux de la politique municipale dans les villes flamandes au bas Moyen Âge', in D. MENJOT en J.-L. PINOL (eds.), *Enjeux et expressions de la politique municipale (XIIIe-XXe siècles)* (Parijs, 1997), p. 49.

⁷⁹ In de meeste Vlaamse steden had de graaf al in de veertiende eeuw (bijvoorbeeld in Brugge en Oudenaarde sedert 1387) de controle verworven. W.P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijden (1384-1506)* (Brussel, 1978), p. 74. Naast Gent bezat alleen Mechelen tijdens de eerste helft van de zestiende eeuw nog autonomie op het vlak van de verkiezing van zijn stadsbestuur. Nadien mengde Karel V zich ook in deze stad rechtstreeks met de samenstelling van de stadsmagistraat. G. MARNEF, *Het calvinistisch bewind te Mechelen, 1580-1585* (Kortrijk-Heule, 1987), p. 52.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

naast vier herenkiezers (voorgedragen door de graaf) ook uit vier stedekiezers (aangeduid door de uittredende magistraat) was samengesteld⁸⁰.

Dat het Gentse stadsbestuur geenszins als oligarchisch mag worden voorgesteld, wordt ontegensprekelijk aangetoond door de zeer hoge mobiliteit van de politieke mandatarissen. Tijdens de periode 1500-1540 oefende een Gentse schepen in zijn hele politieke carrière niet meer dan 2,5 politieke functies (als schepen of stadsontvanger) uit⁸¹. Ruim 60 procent van de mandatarissen bekleedde gedurende hun hele leven slechts één of maximum twee ambten⁸². In een stad als Antwerpen bedroeg het gemiddeld aantal bestuursmandaten tijdens de periode 1550-1566 ruim vijf per mandataris, met andere woorden het dubbele van dat in Gent; te Rijsel liep het gemiddelde tijdens de jaren 1541-1565 zelfs tot 7,6 op⁸³. Onderzoek voor Noord-Nederlandse stadsbesturen leverde nog hogere gemiddelden op⁸⁴. Door het uitzonderlijk hoge mutatie-ritme en de snelle doorstroming van de Gentse politici werd machtsconcentratie bemoeilijkt. In tegenstelling tot heel wat steden in de Nederlanden was de toegang tot de politieke elite niet gebonden aan een vermogensdrempel.

Werd de stad Gent geenszins door een select oligarchisch of plutocratisch clubje bestuurd, dan kan men evenmin stellen dat de politieke ordening er op moderne democratische principes berustte. Zo geschiedde de verkiezing van de stadsmagistraat niet rechtstreeks, maar volgens een getrappt systeem. Voorts waren niet alle maatschappelijke geledingen in de schepenbanken vertegen-

⁸⁰ Traditioneel werden de stedekiezers onder de ambachtsmeesters gerecru-teerd, de herenkiezers onder het stadspatriciaat. Prosopografisch onderzoek heeft evenwel uitgewezen dat tijdens de jaren 1500-1540 ook leden van de kleine neringen en de weverij vaak deel uit maakten van de herenkiezers. DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, pp. 516-518.

⁸¹ J. DAMBRUYNE, 'Identité urbaine et culture politique à Gand', in H. SOLY en J. VAN DE WIELE (eds.), *Carolus. Charles Quint 1500-1558* (Gent, 1999), p. 115.

⁸² Bij de politieke families lag de mobiliteitsgraad minstens even hoog: 69 procent van deze families vervulde hoogstens vijf mandaten. DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, p. 519, 521.

⁸³ MARNEF, *Antwerp in the Age of Reformation*, p. 15; DUPLESSIS, *Lille and the Dutch Revolt*, p. 27.

⁸⁴ Dordrecht (10), Rotterdam (12), Amersfoort (12,9), Zierikzee (15,9), Amsterdam (16,9) en Zutphen (17,6). W.P. BLOCKMANS, 'Mobiliteit in stadsbesturen 1400-1550', in D.E.H. DE BOER en J.W. MARSILJE (eds.), *De Nederlanden in de late middeleeuwen* (Utrecht, 1987), pp. 240, 259-260. Blockmans wijst er wel op dat in grotere, meer industrieel en commercieel gerichte steden de participatie aan de politieke besluitvorming doorgaans hoger en de verblijfsduur van ambt dragers korter was dan in kleine, weinig op handel en nijverheid georiënteerde steden. Zie tevens R. VAN UYTVEN, 'Plutocratie in de "oude democratieën der Nederlanden"', *Handelingen Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 16 (1962), pp. 373-409.

woordigd. Alleen het patriciaat en de meesters van de ongeveer zestig officiële ambachten bezaten formeel politieke inspraak. Maar zelfs de corporatief georganiseerde handwerkers en kleinhandelaars waren heel ongelijkmatig in de schepenbanken en de stadsthesaurie vertegenwoordigd. Sommige ambachten, zoals de tijkwevers, vleeshouwers, brouwers, vrije schippers en meerse- niers, zetelden tijdens de periode 1500-1540 permanent of bijna continu in het stadsbestuur en legden gedurende bepaalde jaren zelfs beslag op twee schepenambten. Andere ambachten treft men regelmatig in de schepenbanken aan (bijvoorbeeld de kaarsengieters, goudsmeden, houtbrekers, oudkleerkopers), nog andere af en toe (bijvoorbeeld de bakkers, kleermakers, riemmakers). Ten slotte waren er corporaties die zelden of nooit in de schepenbanken zitting hadden. Van de 53 kleine neringen waren er in totaal twintig (= 38 procent) die gedurende de periode 1500-1540 minder dan vier schepenmandaten in de wacht hebben gesleept⁸⁵. Een ander element dat het democratisch karakter van het stedelijk bestuur ernstig hypothekeerde, was het feit dat alleen ambachtsmeesters aanspraak konden maken op de corporatieve schepenzetels. Gekwalificeerde en ongeschoolde loonarbeiders vielen uit de boot. Tevens moet erop gewezen worden dat de remuneraties die aan het schepenambt verbonden waren, ruimschoots ontoereikend waren om ervan te kunnen leven, zodat een mandaathouder over voldoende beroeps- of andere inkomsten moest beschikken. Men moet zich dus geen illusies maken, ook te Gent waren de lagere klassen van elke deelname aan het dagelijkse bestuur van de stad uitgesloten. Toch was in geen enkele andere stad van de Habsburgse Nederlanden de participatiegraad van de corporatieve middenklasse aan de politieke besluitvorming zo groot als te Gent⁸⁶.

In de Collatie, het overkoepelend overlegorgaan van de drie leden, domineerden de ambachtsmeesters nog meer dan in de schepenbanken. De Collatie was samengesteld uit een tiental leden van de poortერი, de overdeken en de dekens van de 53 kleine neringen, de deken en de tientallen gezworenen van het wolweversambacht, de dekens van de drie kleinere draperieambachten en ten slotte de stadsmagistraat, die de vergaderingen samenriep. De aanstelling van de collatieheren was een pure stedelijke aangelegenheid. De Collatie controleerde de stadsfinanciën en stemde over de vorstelijke beden. Maar ook in politieke en juridische zaken was haar advies bindend. Elk lid bezat één stem,

⁸⁵ DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, pp 523-524. De politieke ongelijkheid binnen de Gentse ambachtswereld kwam eveneens tot uitdrukking in de keuze van de twee overdekens.

⁸⁶ W. BLOCKMANS, 'Het wisselingsproces van de Gentse schepenen tijdens de 15de eeuw', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 41 (1987), pp. 95-96, heeft geponeerd dat de ruime vertegenwoordiging van de ambachten niet zou hebben geleid tot een evenredig grote machtsuitoefening. Zijn stelling blijkt, althans voor de eerste veertig jaar van de zestiende eeuw, niet te kloppen. Voor de argumentatie zie DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, p. 589.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

zodat de ambachten samen steeds in de meerderheid waren. Aangezien de corporatieve middenklasse haar buitengewone machtspositie grotendeels aan het regime der drie leden te danken had, is het geenszins verwonderlijk dat zij er alles heeft aangedaan om deze maatschappijorde te bestendigen.

4. Corporatieve oppositie tegen keizer Karel V

Toen Karel V in 1515 zijn Blijde Intrede als nieuwe graaf in de hoofdstad van Vlaanderen deed, waren de verwachtingen van de Gentse burgers hoog gespannen⁸⁷. Zij hoopten dat hun prinselijke stadsgenoot de stad opnieuw meer autonomie zou bezorgen. Maar men kwam bedrogen uit. In plaats van de traditionele eed zwoer Karel in de Sint-Janskerk op 4 maart een nieuwe eedformule die voor de grafelijke macht veel minder beperkend was en die veel minder rekening hield met de stedelijke prerogatieven⁸⁸. De ontgoocheling bij de Gentse bevolking en inzonderheid de corporatieve middenklasse was groot. Men was het erover eens dat de nieuwe eed niets anders was dan een impliciete bevestiging van het ongunstige vredesverdrag van Cadzand dat Maximiliaan van Oostenrijk in 1492 aan de stad had opgelegd. Als blijk van afkeuring weigerde het lid van de weverij zijn deken te verkiezen volgens de in het verdrag vastgelegde kiesprocedure. De weverij wilde opnieuw haar deken geheel autonoom verkiezen. De vrede van Cadzand bepaalde immers nadrukkelijk dat de weverij alleen drie kandidaten aan de stadsmagistraat mocht voordragen, waaruit de schepenen dan de meest geschikte kandidaat kozen. Verschillende wolwevers verspreidden het valse gerucht dat Karel alle privileges en costuimen van de stad (ook deze die van vóór 1492 dateerden)

⁸⁷ Zie P. ARNADE, 'The Emperor and the City: the Cultural Politics of the Joyous Entry in Early Sixteenth Century Ghent and Flanders', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 54 (2000), pp. 65-92. Zoals gewoonlijk werd de nieuwe graaf in Brugge met meer pracht en praal ingehaald dan in Gent. Als spektakelstad bij uitstek waren vorstelijke plechtigheden en stedelijke rituelen (en de intenties daarachter) in Brugge tijdens de late Middeleeuwen nauwer met elkaar verweven dan in Gent. Tijdens de Blijde Intrede van 1515 wezen de Bruggelingen enerzijds op de nauwe band tussen de stad en de vorst en anderzijds op de economische achteruitgang van hun stad. Zij hoopten dat de nieuwe graaf het tij zou doen keren. A BROWN, 'Civic Ritual: Bruges and the Counts of Flanders in the Later Middle Ages', *English Historical Review* (April 1997), pp. 279, 294-299.

⁸⁸ Het eeuwenoud inhuldigingsritueel waarbij de nieuwe landsheer en de stad elkaar trouw beloven, wordt beschreven door M. BOONE en T. DE HEMPTINNE, 'Espace urbain et ambitions princières: les présences matérielles de l'autorité princière dans le Gand médiéval (12e siècle-1540)', in W. PARAVICINI (ed.), *Zeremoniell und Raum*, 4. *Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Potsdam 25. bis 27. September 1994* (Sigmaringen, 1997), pp. 297-301.

zou eerbiedigen⁸⁹. Bovendien werd onder druk van de weverij dat jaar geen jaarmarkt gehouden⁹⁰. De stadsmagistraat kon het kleinschalige oproer snel onderdrukken. De voornaamste opruiers werden op beschuldiging van majesteitsschennis en het verspreiden van leugens gearresteerd. De twee kopstukken, Jacob Sent en Jacob van Impe, werden onthoofd. Drie andere rebellen van de weverij werden voor één jaar uit de stad verbannen en kregen een strafbedevaart naar respectievelijk Rome, Santiago de Compostela en Keulen opgelegd. Een zesde oproermaker werd voor vijftig jaar uit Gent verbannen⁹¹. Karel en zijn entourage waren uiterst verbolgen over het collectieve protest en vonden dat de hoogbaljuw en de schepenen veel te mild waren geweest bij de bestraffing van vier van de zes oproerkraaiers⁹². Het feit dat het stadsbestuur lichte straffen uitsprak, interpreteerden de jonge prins en zijn topambtenaren als een stilzwijgend goedkeuren van het voorval. Als vergelding vaardigde Karel op 11 april een nieuw streng decreet uit, wat neerkwam op een expliciete confirmatie van de vrede van Cadzand. Het charter, waaraan de Gentenaars smalend de naam van 'Calfvel' gaven, stipuleerde klaar en duidelijk dat alle oude Gentse privileges die na 1492 niet opnieuw geconfirmeerd waren, ongeldig bleven. Dat de protestbeweging in 1515 alleen uitging van het lid der weverij had uitsluitend met de timing te maken. Enkel het wolweversambacht koos zijn deken traditioneel rond Pasen⁹³. Het Calfvel bleef decennialang een doorn in het oog van de corporatieve middenklasse. Het feit dat de publieke vernietiging van het Calfvel in 1539 een van de prioritaire eisen van de opstandelingen was, bewijst hoezeer het gehaat was.

De beden vormden ongetwijfeld het machtigste wapen van de stad Gent tegen de centrale staat, omdat deze staatsbelasting telkens door haar moest worden goedgekeurd. Gent speelde het onderhandelingspel inzake beden dan ook meestal bikkelhard. Hoewel de stad bij elke bedeaanvraag serieuze kortingen van de vorst kreeg, volstonden die vaak niet om de Gentse Collatie tot een akkoord te overhalen. Zo weigerde Gent onder meer in 1506, 1507, 1511,

⁸⁹ Over de betekenis van (subversieve) geruchten zie C. GAUVARD, 'Rumeur et stéréotypes à la fin du moyen âge', in M. BALARD (ed.), *La circulation des nouvelles au moyen âge* (Parijs, 1994); P. ROBERTS, 'Arson, Conspiracy and Rumour in Early Modern Europe', *Continuity and Change*, 12 (1997); R. FOX, 'Rumour, News and Popular Political Opinion in Elizabethan and Early Stuart England', *The Historical Journal*, 40 (1997).

⁹⁰ P.C. VANDER MEERSCH (ed.), *Memorieboek der stad Ghent. Van 't jaer 1301 tot 1795*, deel 2 (Gent, 1854), p. 37.

⁹¹ V. FRIS (ed.), *Dagboek van Gent van 1447 tot 1470 met een vervolg van 1477 tot 1515*, deel 2 (Gent, 1904), p. 280; F. DE POTTER (ed.), *Chronijcke van Ghendt door Jan van den Vivere* (Gent, 1885), p. 52.

⁹² FRIS (ed.), *Dagboek van Gent*, deel 2, p. 282.

⁹³ De verkiezing van de overdeken en de dekens van de 53 kleine neringen geschiedde telkens in augustus.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

1525, 1534 en 1536 in de vorstelijke beden bij te dragen⁹⁴. Het is daarom geenszins verwonderlijk dat de onmiddellijke aanleiding tot de Gentse opstand van 1539-1540 een bedeaanvraag was. Landvoogdes Maria van Hongarije vroeg in maart 1537 een bede van 1,2 miljoen gulden aan de Staten-Generaal⁹⁵. Alle vertegenwoordigende partijen in de Staten-Generaal stemden met de bede in behalve Gent.

De Gentse opstand van 1539-1540 kan worden beschouwd als de laatste grote krachtmeting in de Nederlanden tussen de steden die met verbetering hun middeleeuwse autonomie en privileges verdedigden enerzijds, en de vorst die sedert de vijftiende eeuw naar een sterk gecentraliseerde bondsstaat streefde anderzijds. Dat het uitgerekend Gent was dat het langst weerstand tegen het vorstelijk centralisme heeft geboden, is geen toeval. Nergens waren corporatisme en stedelijk republicanisme zo nauw met elkaar verweven als in de Arteveldestad. Sedert de instelling van het regime der drie leden was de dominante positie van de corporatieve middenklasse in de Gentse samenleving geïnstitutionaliseerd. Deze institutionele stabiliteit gaf geboorte aan een politieke cultuur die intra muros op consensus was gericht, maar extra muros geen enkel machtsconflict uit de weg ging. Doordat aan de corporatieve middenklasse een grote politieke verantwoordelijkheid werd toegekend, steunde het Gentse verzet tegen de bestuurlijke centralisatie op een veel bredere en hechtere basis dan in de meeste andere steden.

De corporatieve middenklasse was zonder meer de drijvende kracht achter de Gentse opstand van 1539-1540. Het was deze bevolkingslaag die de meest radicale eisen formuleerde en de meest revolutionaire daden stelde: de arrestatie van alle vermeende politieke collaborateurs⁹⁶ en van de personen die volgens hun de verschillende privileges uit het stedelijk archief hadden ontvreemd, de foltering en terechtstelling van oud-overdeken Lieven Pien, de publieke vernietiging van het Calfvel, de aanstelling van nieuwe schepenen en

⁹⁴ VANDER MEERSCH (ed.), *Memorieboek der stad Ghendt*, deel 2, pp. 13, 15, 23-24, 66, 98, 105.

⁹⁵ Voor een chronologisch relaas van de Gentse opstand zie J. DAMBRUYNE, 'Keizer Karel: meester of knecht?', in J. DECAVELE (ed.), *Keizer tussen stropdragers. Karel V 1500-1558* (Leuven, 1990), pp. 156-173.

⁹⁶ Concreet ging het om de schepenen, de overdekens en de pensionarissen van 1537 die in weerwil van het collatiebesluit toch toegestemd zouden hebben in de bede en voorts om de schepenen en de pensionarissen die in 1515 het Calfvel zonder meer hadden aanvaard.

JOHAN DAMBRUYNE

het niet verpachten van de stadsaccijnzen⁹⁷. Dat de ambachtsmeesters de voortrekkers van de opstand waren, blijkt ook uit het feit dat de leden van de kleine neringen en de weverij vanaf 19 augustus 1539 gewapend de wacht optrokken in hun ambachtshuizen, 's nachts en overdag de stadspoorten bewaakten en de stad in staat van verdediging brachten⁹⁸. En last but not least legden zij gedurende verschillende weken het werk neer.

De opstand van 1539-1540 moet worden gezien als een reactie tegen de uitholling van de corporatieve macht. Het verdrag van Cadzand werd door de ambachtswereld ervaren als een regelrechte aanslag op de corporatieve vrijheden. Het is dan ook begrijpelijk dat het stedelijk verzet vooral uitging en georganiseerd werd door de corporatieve middenklasse. In augustus 1539 weigerden de 53 kleine neringen hun bestuur te vernieuwen zoals de kiesprocedure van Cadzand het voorschreef⁹⁹. Op 3 september lieten de ambachten het Calfvel, dat ze sedert 21 juli niet langer erkenden, in het openbaar verscheuren. Om de laatste sporen van het oneervolle vredesdictaat uit te wissen, eisten de kleine neringen en de weverij ten slotte op 17 september dat alle schepenen van de keure ontslagen en vervangen zouden worden, omdat ze bij hun aanstelling een eed hadden gezworen waarin verwezen werd naar de vrede van Cadzand¹⁰⁰.

Hoewel nagenoeg alle ambachten achter de opstand stonden, hebben lang niet alle corporaties een even hard standpunt ingenomen of een even actieve rol gespeeld. Men kan zowel haviken als duiven onderscheiden. Volgens de goed geïnformeerde raadsheer Lodewijk van Schore, die de bestraffing van de

⁹⁷ De accijnzen vormden de belangrijkste inkomstenbron van de stad. De weigering om de indirecte belastingen te verpachten was een politieke en tactische zet van de ambachten, want daardoor verloor Gent niet langer in de mogelijkheid om de renten die op de stad rustten en de andere stadsschulden te betalen. W.P. BLOCKMANS, 'Le crédit public dans les Pays-Bas méridionaux au bas moyen âge', in H. DUBOIS (ed.), *Ninth International Economic History Congress Bern 1986. B9: Local and International Credit in the Middle Ages and the 16th Century*. Zie ook BOONE, 'Plus dueil que joie', pp. 3-25.

⁹⁸ De stadsversterkingen werden hersteld, de grachten uitgediept en artilleriestukken uit Brugge en de kastelen van Gavere en Liedekerke werden aangevoerd. De ambachten voorzagen zich van nieuwe wapens, munitie en geschut en hielden tellingen van het aantal weerbare mannen. DE POTTER (ed.), *Chronijcke*, pp. 66-68; GACHARD, *Relation des troubles*, pp. 590, 592-593, 596.

⁹⁹ Pas midden oktober gingen de kleine neringen en de weverij tot de verkiezing over. De electie van de dekens geschiedde evenwel volledig autonoom zoals vóór de vrede van Cadzand. L. VAN SCHORE, 'Discours des troubles advenuz en la ville de Gand 1539', in C.P. HOYNCK VAN PAPENDRECHT (ed.), *Analecta Belgica*, deel 3, 2 (Den Haag, 1743), pp. 355-356.

¹⁰⁰ GACHARD, *Relation des troubles*, p. 595; VAN SCHORE, 'Discours des troubles', pp. 384, 396-397.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

opstand heeft voorbereid, waren de vleeshouwers, viskopers en vrije schippers de meest betrouwbare en loyale ambachten tijdens de revolutie; de molenaars, kleermakers, smeden en tapijtwevers daarentegen de meest rebelse¹⁰¹. De ambachtswereld vormde geen homogene drukkingsgroep. De drie erfelijke ambachten (vrije schippers, vleeshouwers en viskopers) stelden zich veel gematigder op tegenover de vorst. Zij lieten het (economische en politieke) eigenbelang duidelijk primeren op het algemene corporatieve belang¹⁰². Ze vreesden dat ze anders hun geprivilegieerd statuut zouden verliezen. Een vergelijking tussen enerzijds de participatiegraad van de verschillende ambachten aan het stadsbestuur tijdens de periode 1500-1540 en anderzijds de rol die zij in de opstand van 1539-1540 hebben gespeeld, brengt aan het licht dat de ambachten die het vaakst in de schepenbanken zetelden (tijkwevers, vleeshouwers, vrije schippers en meerseniers) zich tijdens de opstand het minst provocerend hebben gedragen¹⁰³. Dit neemt niet weg dat men binnen elk ambacht zowel radicale als meer gematigde meesters kon aantreffen.

De meeste auteurs die over de Gentse opstand hebben geschreven, hebben een prominente rol toegekend aan de zogenaamde 'cresers'. Dit stedelijk proletariaat zou de meest revolutionaire en meest roekeloze groep onder de opstandelingen zijn geweest¹⁰⁴. Maar eigenlijk hebben ze nooit een hoofdrol in de rebellie gespeeld. De cresers groepeerden de onvrije arbeiders, dat wil zeggen de geschoolde en vooral ongeschoolde loonarbeiders die van geen enkel officieel ambacht lid waren, alsook de burgers die van aalmoezen leefden. Zij hebben vooral als stoottroepen van de ambachten gefungeerd. De corporatieve middenklasse had deze bevolkingsgroep nodig om haar politieke eisen kracht bij te zetten en de stadsmagistraat en de hoogbaljuw op cruciale momenten onder druk te zetten. Door de cresers enigszins sociaal tegemoet te komen en hen enige politieke inspraak te verlenen, konden de ambachtsmeesters het proletariaat vrij gemakkelijk mobiliseren voor hun acties. Om de sympathie van de cresers te winnen, die de voorbije jaren het meest onder de

¹⁰¹ Tekenend voor hun radicaliteit is dat de molenaars, kleermakers, smeden en tapijtwevers tot 31 januari 1540 wacht liepen, terwijl de andere ambachten het reeds eind november 1539 voor bekeken hielden. VAN SCHORE, 'Discours des troubles', p. 481; VANDER MEERSCH (ed.), *Memorieboek der stad Gendt*, deel 2, p. 173.

¹⁰² Vergelijk met de identieke houding van de vleeshouwers in het zestiende-eeuwse Augsburg. P.J. BROADHEAD, 'Guildsmen, Religious Reform and the Search for the Common Good: the Role of the Guilds in the Early Reformation in Augsburg', *The Historical Journal*, 39 (1996), pp. 577-597.

¹⁰³ DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, p. 633.

¹⁰⁴ R. STRAGIER, 'De Kreesers te Gent in 1539-1540', in *Etudes d'histoire dédiées à la mémoire de Henri Pirenne par ses anciens élèves* (Brussel, 1937), p. 331; P. VAN PETEGHEM, 'Les « cresers » en tant que prolétariat des villes dans les Pays-Bas sous Charles Quint', in J.-M. CAUCHIES (ed.), *Les relations entre princes et villes aux XIVe-XVIIe siècles: aspects politiques, économique et sociaux* (Neuchâtel, 1993), p. 201.

stijgende voedselprijzen en stedelijke accijnzen geleden hadden, gaven de ambachten opdracht aan het 'comité der negen commiezen' (dat de stadsfinanciën beheerde), elke week de lading van één of twee graanschepen op te kopen en het graan zonder winst aan de behoeftige burgers te verkopen¹⁰⁵. Ook met het opschorten van de inning der stadsaccijnzen maakten de ambachten zich bij de onderste sociale lagen populair. Door de cresers bij de collatievergaderingen te betrekken doorbraken de ambachten de politieke traditie van het regime der drie leden. Tijdens de collatievergadering van 21 augustus 1539 beslisten het lid der kleine neringen en het lid der weverij dat de cresers voortaan samen met het lid van de poortერი zouden vergaderen. Dit tot groot ongenoegen van de poortერი. Ook de volders, die sedert circa 1360 niet langer in de Collatie zitting hadden, mochten nu samen met de poortერი vergaderen¹⁰⁶. De cresers en de volders vormden als het ware een vierde lid. De corporatieve middenklasse gaf aan de cresers en de volders wel de indruk dat ze er politiek bij hoorden, maar in de praktijk was hun inspraak eerder symbolisch, want stemrecht kregen ze niet. Tijdens de opstand hebben de cresers in totaal driemaal samen met het stadspatriciaat vergaderd in het Predikherenklooster. Toen de cresers begin november 1539 de vergadering van de poortერი opnieuw wilden bijwonen, weigerden de stedelijke elite hen echter de toegang tot het klooster. De gemoederen van de cresers raakten verhit en zij riepen "Wij zijn cresers en mogen niet binnenkomen". Uiteindelijk kwamen de ambachten tussen beide; zij dwongen de poortერი om de cresers toch binnen te laten. Dankzij deze tactische zet konden de ambachtsmeesters het stadspatriciaat, die een meer gematigde koers voer, onder druk zetten om radicale collatieresoluties toch goed te keuren. Dit blijkt heel duidelijk tijdens de vergadering van 2 september 1539 toen 400 à 500 cresers het lid der poortერი dwongen om zich akkoord te verklaren met de vernietiging van het Calfvel. Op 4 november slaagden de cresers er opnieuw in om de stedelijke elite onder druk te zetten. Met veel tegenzin verklaarde de poortერი zich uiteindelijk akkoord met het niet verpachten van de accijnzen. Toen de dag nadien op voorstel van de drie leden de werkklok niet luidde, kwamen de cresers op straat om hun ongenoegen te uiten over het feit dat ze niet mochten werken. Maar toen de cresers zich naar de kloosters en de huizen van de rijke burgers begaven en slogans scandeerden als "Geef ons te eten en te drinken; wij mogen niet werken en moeten nochtans leven", keerden alle ambachten zich tegen hen¹⁰⁷. Net zoals

¹⁰⁵ Ook het verbod om graan en andere eetwaren uit de stad te exporteren, moet in dit kader worden geplaatst. VAN SCHORE, 'Discours des troubles', p. 397; GACHARD, *Relation des troubles*, p. 589, 596. Sedert augustus 1539 verving het comité van negen commiezen de stadsthesaurie.

¹⁰⁶ GACHARD, *Relation des troubles*, p. 594; De Potter (ed.), *Chronijcke*, p. 91, 110. Zie tevens de getuigenissen van de volders Jan van den Moortere en Lieven van Hauwerhaghe. Stadsarchief Gent, reeks 214, nr. 2, 5 maart 1540.

¹⁰⁷ VAN SCHORE, 'Discours des troubles', pp. 381-382, 480; GACHARD, *Relation des troubles*, p. LV, LVI.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

de elite vreesde de corporatieve middenklasse voor haar bezittingen. Tijdens de volgende collatievergadering (8 november) besloten de drie leden unaniem om de werkklok weer te luiden, opdat de sociale rust zou terugkeren. De cresers formuleerden geen politieke eisen, maar uitsluitend sociale¹⁰⁸.

Volgens de meeste historici werden, van alle sociale groepen die bij de opstand betrokken waren, de cresers het strengst gestraft¹⁰⁹. Zij baseren zich hiervoor grotendeels op de Sententie van 1540 die bepaalde dat alleen de afgevaardigden van de cresers (in totaal vijftig) blootsvoets, enkel in een wit onderhemd gekleed en met de strop om de hals publiekelijk de genade van de keizer moesten afsmeaken. De vertegenwoordigers van de drie leden daarentegen mochten hun spijt geschoeid, gekleed in een zwarte tabbaard en zonder koord betuigen. De strop symboliseerde dat de cresers voor hun rebels gedrag eigenlijk de galg hadden verdiend, maar dat de barmhartige keizer hun toch gratie verleende. Deze historici gaan evenwel voorbij aan het feit dat meer dan negentig procent van de veroordeelde kopstukken van de Gentse opstand lid waren van de kleine neringen of de weverij¹¹⁰. Bovendien waren minstens dertien (= 77 procent) van de in totaal zeventien onthoofde rebellen ambachtsmeesters. Het overwicht van de corporatieve middenklasse onder de gestraften was dus zeer groot. Het volstaat bovendien niet om alleen naar de Sententie te kijken om uit te maken wie de zwaarste straf kreeg opgelegd. De *Concessio Carolina* is voor de studie van deze problematiek even onthullend. Daarbij valt op dat in de nieuwe 'grondwet' de cresers niet ter sprake komen, maar de ambachtsmeesters des te meer. De cresers vormden voor de centrale overheid geen gevaarlijke tegenstander of structureel probleem, omdat ze in tegenstelling tot de corporatieve middenklasse niet uit waren op politieke representatie en macht.

¹⁰⁸ Goudsmid en meerseniër Willem de Mey verklaarde nadien "dat hem gezeyt was dat de cresers intencie was de lieden van heeren te pilgierene ende rovene". Stadsarchief Gent reeks 214, nr. 2, 1 maart 1540. Volgens een anoniem Rijkselse tijdgenoot was het de bedoeling van de cresers "de faire les riches devenir povres, et les povres devenir riches". GACHARD, *Relation des troubles*, p. 35.

¹⁰⁹ Zie o.m. STRAGIER, 'De Kreesers te Gent', p. 336; VAN PETEGHEM, 'Les "cresers" en tant que prolétariat', p. 201.

¹¹⁰ In totaal werden vijftig Gentse burgers wegens hun vooraanstaande rol in de opstand gestraft: zeventien kopstukken werden onthoofd, dertien oproerkraaiers werden verbannen uit alle landen van de keizer, twaalf rebellen kregen een strafbedevaart opgelegd en voorts werden van zes oproerlingen de goederen geconfisqueerd en kregen twee personen een geldboete opgelegd. Onder de veroordeelden bevonden zich minstens zeventien ambachtsmeesters uit de textielsector. Opmerkelijk is voorts de aanwezigheid van twee vrije schippers aangezien het schippersambacht traditioneel partij koos voor de vorst. Eén derde (34 procent) van de veroordeelde ambachtsmeesters had voordien één of meerdere corporatieve bestuursfuncties bekleed: ik tel vier dekens en tien gezworenen. Stadsarchief Gent, reeks 94, nr. 1; Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer, nr. 18255. Merk op dat niettegenstaande de opstand van de Comunerros geheel Castilië bestreek, het aantal geëxecuteerde rebellen (in totaal 23) er niet veel hoger lag dan in Gent. TE BRAKE, *Shaping History*, p. 29.

Welke houding heeft de stedelijke elite in de opstand van 1539-1540 aangenomen? Via het toekennen van vorstelijke ambten, het verheffen in de adelstand en het schenken van individuele of groepsprivileges hebben de Bourgondische hertogen en hun Habsburgse erfgenamen gepoogd om het Gentse patriciaat als stedelijk bondgenoot voor zich te winnen¹¹¹. Het klopt dat een steeds groter deel van de poorterij met de vorst heeft gecollaboreerd, maar dit betekent nog niet dat deze groep de meerderheid van het stadspatriciaat uitmaakte. Integendeel, aan de vooravond van de opstand was het merendeel van het patricische families nog altijd zeer particularistisch ingesteld. Dit verklaart waarom de poorterij in de collatievergadering van april 1537 resoluut weigerde de vorstelijke bede goed te keuren. Even indicatief is het feit dat de poorterij zich tijdens de collatiebijeenkomst van 8 juli 1539 expliciet uitsprak tegen het sturen van een Vlaamse delegatie naar Spanje om rouwbeklag te gaan betuigen aan Karel V naar aanleiding van het overlijden van zijn gemalin Isabella van Portugal. Bovendien verdedigde de poorterij zowel in de collatievergadering van 8 juli als in die van 23 juli 1539 het standpunt om de inning van de bede van 1537 in het Gentse kwartier te verhinderen of minstens uit te stellen tot de komst van de keizer. Tijdens de eigenlijke opstand nam de poorterij weliswaar niet het voortouw, maar ze schaarde zich aanvankelijk meestal wel achter de resoluties van de kleine neringen en de weverij¹¹². Naarmate het oproer een grimmiger en radicaler karakter kreeg, stelde de stedelijke elite zich duidelijk gereserveerder op. Deze meer gematigde houding zou haar na de opstand geen windeieren leggen, want de keizer vertrouwde de belangrijkste stedelijke bestuursmandaten van dan af nog uitsluitend aan leden van het stadspatriciaat toe.

5. De keizerlijke onderwerpingstrategie

Hoewel tijdens de bestraffing van vroegere Gentse revoltes de ambachten niet buiten schot bleven, was de onderwerping van de stad na de opstand van 1539-1540 meer dan ooit gericht tegen de corporatieve middenklasse¹¹³. Tot

¹¹¹ Zo sloeg Karel V onder meer in 1515 verschillende leden uit loyale Gentse patriciërsfamilies (Utenhove, de Gruutere, Triest, van Saemslacht, van Cauwenhove, van der Vichte, van der Gracht en van Wedergrate) tot ridder. DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, p. 620. Over de vorming van een met de staat collaborerende elite zie W. BLOCKMANS, 'Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondische Nederlanden', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 11 (1985), pp. 231-247.

¹¹² VAN SCHORE, 'Discours des troubles', p. 349, 353; GACHARD, *Relation des troubles*, p. 597; DE POTTER (ed.), *Chronijcke*, pp. 69-71.

¹¹³ Aangezien hier gefocust wordt op de corporatieve middenklasse leek het mij niet opportuun om in te gaan op de algemene repressie van de stad door Karel V. Zie daarover in laatste instantie M. BOONE, 'Le dict mal s'est espandu comme peste fatale'. Karel V en Gent, stedelijke identiteit en staatsgeweld', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 54 (2000), pp. 31-63.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

duisver hebben historici die de Sententie en de Concessio Carolina in functie van de ambachtswereld hebben bestudeerd, vooral gewezen op de positieve sociaal-economische gevolgen van de corporatieve reorganisatie¹¹⁴. Vooral de sterk toegenomen socio-professionele mobiliteit na 1540 wordt in de literatuur sterk in de verf gezet. Wanneer men evenwel de verschillende artikels betreffende de ambachten in beide historische documenten grondig analyseert, interpreteert en met elkaar in verband brengt, dan komt een weldoordachte en stevig samenhangende onderwerpingstrategie te voorschijn, die erop gericht was om de corporatieve identiteit en betrokkenheid zoveel mogelijk schade te berokkenen, teneinde de dominante rol van de corporatieve middenklasse in de Gentse samenleving terug te dringen. De centrale overheid zag in dat alleen ad hoc maatregelen niet volstonden om de ambachten te temmen, daarom greep ze in de Gentse ambachtswereld structureel in. De hoofdarchitect van deze onderwerpingstrategie was niet Karel V zelf, maar wellicht een van zijn raadsheren, de Brabantse topjurist Lodewijk van Schore¹¹⁵.

Het verwerven van de controle over de ambachtsfinanciën vormde een belangrijk onderdeel van deze overkoepelende strategie. Vreemd genoeg hebben de voorgangers van Karel V nooit aan de financiële autonomie van de ambachten getornd. Dit is merkwaardig omdat de Bourgondische hertogen er wel in slaagden om vat te krijgen op de stadsfinanciën en die in de staatsfinanciën te integreren¹¹⁶. Karel V en zijn raadgevers waren ervan overtuigd dat de macht van de ambachten alleen kon worden gebroken indien men de corporatieve wereld ook financieel raakte. De confiscatie van het ambachtspatrimonium was daartoe een eerste stap¹¹⁷. In 1540 verloren de ambachten al hun roerende en onroerende bezittingen. Met de confiscatie van de ambachtsbezittingen wilden Karel V en zijn raadsheren niet alleen het financiële en materiële draagvlak van hun politieke macht aanpakken, maar tevens zoveel mogelijk psychologische schade toebrengen aan de corporatieve identiteit. Wegens hun grote symbolische waarde en hun hoog sociabiliteitsgehalte werd eerst en

¹¹⁴ Voor een uitgave van de Sententie en de Concessio Carolina zie J. LAMEERE en H. SIMONT, *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, reeks 2, deel 4 (Brussel, 1907), pp. 170-190.

¹¹⁵ Als beloning werd van Schore nadien benoemd tot president van de Raad van State en de Geheime Raad in de Nederlanden. P. VAN PETEGHEM, *Lodewijk van Schore. President van de Raad van State en van de Geheime Raad (1540-1548)*, deel 1 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1972), pp. 111-122, heeft op overtuigende manier Van Schore aangewezen als de auteur van de 'Discours des troubles'.

¹¹⁶ BOONE, *Geld en macht*, pp. 210-211.

¹¹⁷ In 1548 werd naar Gents voorbeeld ook de ambachtshuizen en bezittingen van de Augsburgerse ambachten door Karel V geconfisqueerd. BROADHEAD, 'Guildsmen, Religious Reform', p. 581.

JOHAN DAMBRUYNE

vooral beslag gelegd op de ambachtshuizen¹¹⁸. Door het in beslag nemen van de archivalia pleegde de keizer bovendien een regelrechte aanslag op het corporatieve geheugen en hun eeuwenoude privileges. De verbeurdverklaring van de insignes, zegels, banieren, veldtenten, wapens, munitie en huisraad van de ambachten, met andere woorden allemaal voorwerpen met een sterk symbolische identiteitswaarde, versterkte het corporatieve vernederingsgevoel alleen nog maar¹¹⁹.

Na 1540 zagen de bezitsstructuren, de investerings- en representatiestrategieën van de Gentse ambachtswereld er heel anders uit¹²⁰. Om de werking en de talrijke functies van de instelling (onder meer het socialezekerheidsstelsel) te verzekeren, investeerden de meeste ambachten vóór 1540, onder de vorm van renten, pachtgronden en huurwoningen, in productief kapitaal. Anderzijds speelde sociaal kapitaal binnen de ambachtswereld eveneens een zeer prominente rol. Er werd veel aan imagebuilding gedaan. Ambachten investeerden vooral sociaal kapitaal in ambachtshuizen, ambachtskapellen en godshuizen, omdat dergelijke investeringen visueel waren - de stedelijke gemeenschap kon ze waarnemen - en een permanent karakter hadden. Na 1540 bezaten nog maar enkele ambachten een eigen huis. Het merendeel moest noodgedwongen in herbergen vergaderen of bij ambachtshuizen thuis. Ze waren financieel niet langer in staat om opnieuw in het bezit van hun oud-ambachtshuis te komen of er een nieuw te kopen of te bouwen. Zelfs om een pand te huren, ontbrak het hun vaak aan voldoende financiële middelen. Het hoeft geen betoog dat het sociaal aanzien van de ambachten hierdoor een flinke deuk kreeg. In 1541 kregen de ambachten wel een deel van hun renten terug, maar deze mochten voortaan uitsluitend voor caritatieve en religieuze doeleinden worden aangewend. De teruggave gebeurde enkel omwille van pragmatische redenen. De keizer vreesde dat anders de stedelijke armenkamer te zwaar belast zou worden.

Karel V en zijn entourage beseften heel goed dat een eenmalige confiscatie, hoe drastisch ook, niet volstond om de ambachten financieel te kortwieken. Om te verhinderen dat na verloop van tijd de corporatieve verenigingen opnieuw in staat zouden zijn om aan kapitaalaccumulatie te doen, werden de financiële structuren van de ambachten gereorganiseerd. Door de financiële

¹¹⁸ Een bijkomende reden om ze te confisqueren was het feit dat ze tijdens de opstand echte verzetshaarden en broeiplaatsen van rebelse ideeën waren geweest.

¹¹⁹ Over de symbolische geladenheid van banieren zie P. ARNADE, 'Crowds, Banners and the Marketplace: Symbols of Defiance and Defeat during the Ghent War of 1452-1453', *Journal of Medieval and Renaissance Studies*, 24 (1994), pp. 471-497.

¹²⁰ Deze problematiek wordt uitvoerig belicht in J. DAMBRUYNE, 'Rijkdom, materiële cultuur en sociaal aanzien. De bezitspatronen en investeringsstrategieën van de Gentse ambachten omstreeks 1540', in C. LIS en H. SOLY (eds.), *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage Landen* (Brussel, 1997), pp. 151-211.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

middelen waarover de ambachten jaarlijks konden beschikken drastisch te beperken, hypothekeerde de keizer het corporatief handelen. Concreet werden de jaarlijkse lidgelden van de meesters afgeschaft, de intredegelden (en andere financiële verplichtingen) van nieuwe meesters aanzienlijk verlaagd en mochten de ambachten nog slechts één derde van de geïnde geldboeten voor zich reserveren. Door de ambachten financieel kort te houden, hoopte Karel V de corporatieve macht te breken. De keizer handelde bijzonder tactvol. Hij trachtte het institutionele belang van de ambachten en de corporatieve betrokkenheid van de leden te verminderen door aan de meesters meer individuele voordelen van financiële en fiscale aard toe te kennen. Het drastisch verlagen van de intredegelden en het vrijstellen van de meesters van jaarlijkse ambachtsbijdragen moeten vanuit dit perspectief worden bekeken. De stedelijke overheid moest in naam van de vorst over de ambachtsfinanciën waken: enerzijds moesten alle ambachtsrekeningen jaarlijks aan haar worden voorgelegd en door haar worden goedgekeurd, anderzijds dienden alle ambachten die over bijkomende inkomsten wouden beschikken (bijvoorbeeld door het organiseren van een ledencontributie) eerst het fiat van het stadsbestuur krijgen. Dit systeem had voor gevolg dat de inkomsten van de ambachten meestal ontoereikend waren om de noodzakelijke uitgaven te dekken en de ambachtsrekeningen dus meestal met een negatief saldo werden afgesloten¹²¹.

Ook geritualiseerde collectieve manifestaties waarin de ambachten een voor-aanstaande rol vervulden en zich sociaal konden representeren, zoals het roemruchte Auweet - de jaarlijkse militaire parade van gewapende ambachtslieden op halfvasten - en de tweedaagse bedevaart naar Sint-Lievens-Houtem, werden door de *Concessio Carolina* verboden¹²². Dergelijke optochten met een repetitief karakter onderstreepten de politieke macht en het sociaal aanzien van de ambachten. Deze openbare rituelen boden aan de corporatieve instanties de mogelijkheid om hun aanwezigheid in het stedelijk weefsel

¹²¹ Enkel aan de drie erfelijke ambachten stond Karel V een grotere financiële autonomie toe, omdat hij er kon op vertrouwen dat ze er geen politieke misbruik zouden van maken.

¹²² Over het Auweet zie A. VAN WERVEKE, 'Het Auweet, de groote parade van Halfvasten vóór 1540', *Bulletijn der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, 15 (1907), pp. 203-216. In de broederschap die verantwoordelijk was voor het dragen van de relieken van de heilige Livinus tijdens de processie op 28 en 29 juni van de Sint-Baafsabdij naar Sint-Lievens-Houtem en terug naar Gent, bekleedden verschillende ambachten (onder meer vrije schippers, brouwers, wolwevers, schipmakers, tijkwevers, metselaars, pijnders en viskopers) een prominente positie. P. TRIO, *De Gentse broederschappen (1182-1580)* (Gent, 1990), pp. 38-43. Over het verloop van de bedevaart zie J. GESSLER, 'De aloude bedevaart naar Sint-Lievens-Houtem', *Oostvlaamse Zanten*, 16 (1941), pp. 65-73. Over de zware incidenten tijdens de terugkeer van de processiegangers in 1468: P. ARNADE, 'Secular Charisma, Sacred Power: Rites of Rebellion in the Ghent Entry of 1467', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 45 (1991), pp. 69-94.

ruimtelijk te vertalen¹²³. Ze wakkerden bovendien de corporatieve solidariteit aan.

Het ingrijpen in het sociaal mobiliteitsmechanisme van de Gentse ambachtswereld was een ander aspect van de ontwikkelde strategie om de macht van de corporatieve middenklasse in te perken. Terwijl vóór 30 april 1540 de financiële toelatingsvoorwaarden tot het meesterschap voor buitenstaanders nergens zo hoog lagen als te Gent, kon men na deze datum in geen enkele andere middelgrote of grote stad van de Habsburgse Nederlanden de meesterstitel goedkoper verwerven dan in de Arteveldestad¹²⁴. Karel V stelde een uniform intredegeld van slechts zes gulden (= 240 Vlaamse groten) in. Twintig zomerdaglonen van een metselaarsknecht volstonden nu om het bedrag te betalen. Als gevolg hiervan steeg het aantal buitenstaanders in bijna alle ambachten spectaculair¹²⁵. Dat de Gentse ambachtswereld tot 1540 een veel meer gesloten karakter vertoonde dan die in andere steden hangt samen met het regime der drie leden. Het feit dat de ambachtsmeesters in Gent massaal aan de politieke macht participeerden, heeft namelijk de tendens tot sluiting en monopolisering van het ambachtswezen versterkt, omdat in die omstandigheden lid zijn van een ambacht niet alleen de weg opende voor een succesvolle professionele carrière, maar tevens uitzicht bood op een politieke loopbaan¹²⁶. Het komt ons voor dat de keizer met het wagenwijd openstellen van de toegangspoorten vooral een politiek doel nastreefde. Het feit dat hij pas na de opstand van 1539-1540 in het Gentse ambachtssysteem ingreep, duidt

¹²³ Zie M. BOONE, 'Urban Space and Political Conflict in Late Medieval Flanders', *Journal of Interdisciplinary History*, 32 (2002), pp. 621-640.

¹²⁴ Het intredegeld vertegenwoordigde in de Gentse ambachten tijdens de jaren 1500-1540 gemiddeld 2113 Vlaamse groten of het equivalent van 176 zomerdaglonen of twee derden van een volledig jaarloon van een metselaarsknecht. Bovenop het inkomgeld eisten de meeste ambachten nog één of meerdere zilveren drinkschalen, een maaltijd of een drinkgelag en een financiële vergoeding voor het ambachtsbestuur. Over de verschillende toetredingsmodaliteiten zie DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, pp. 181-213. Enkele voorbeelden: aan de meesterstitel van de kleermakers hing een globaal prijskaartje van 2400 Vlaamse groten. In het olieslagersambacht kostte de meesterstitel in totaal 3389 Vlaamse groten, in het huidenvettersambacht 4080 Vlaamse groten en in het bakkersambacht 4320 Vlaamse groten. Dit laatste bedrag kwam overeen met anderhalf jaarloon van een metselaarsknecht.

¹²⁵ Enkele voorbeelden: tussen 1540 en 1577 telde het kleermakersambacht 2,7 keer meer meester-kopers dan gedurende de jaren 1500-1540, het meerseniersambacht zelfs 3,2 maal. In het brouwersambacht steeg het jaarlijks gemiddeld aantal niet-meesterskinderen van 0,1 naar 4,3! DAMBRUYNE, 'Guilds, Social Mobility', pp. 49-50.

¹²⁶ A. BLACK, *Guilds and Civil Society in European Political Thought from the Twelfth Century to the Present* (Londen, 1984), p. 67; M. BOONE, 'Les métiers dans les villes flamandes au bas moyen âge (XIVe-XVIe siècles): images normatives, réalités socio-politiques et économiques', in P. LAMBRECHTS en J.-P. SOSSON (eds.), *Les métiers au moyen âge. Aspects économique et sociaux* (Louvain-la-Neuve, 1994), p. 16.

daar ontegensprekelijk op. Indien hij daadwerkelijk bekommerd was om de socio-professionele stijging van buitenstaanders, dan had hij al veel vroeger kunnen interveniëren. Immers, de financiële discriminatie tussen meesterskinderen en niet-meesterskinderen dateerde in de Arteveldestad niet van gisteren¹²⁷. De vervanging van het erfelijk door het persoonlijk meesterschap wijst op een doelbewuste politieke strategie¹²⁸. Door de ambachten te overspoelen met nieuwe meesters zonder erfelijk statuut hoopte de keizer zo snel mogelijk de macht van de gevestigde erfelijke ambachtsmeesters, die de personificatie van het stedelijke republicanisme waren, te breken. Het feit dat de keizer niet raakte aan het erfelijk statuut van de gevestigde ambachtsmeesters suggereert echter dat hij niet uit was op een frontale confrontatie met deze machtige ambachtsgroep¹²⁹. Hij paste daarentegen de subtielere tactiek van verdeel en heers toe. Door twee juridische categorieën van meesters naast elkaar te laten bestaan, creëerde hij een nieuw spanningsveld binnen de ambachtswereld dat tot doel had verdeeldheid te zaaien en uiteindelijk de macht van de erfelijke meesters te ondermijnen.

Ook de hervorming en de afslanking van de ambachtsbesturen na 1540 maakten van deze keizerlijke strategie deel uit. Het dekenschap werd afgeschaft en het aantal bestuursleden (gezworenen) werd overal tot twee teruggebracht. Het is mijn overtuiging dat de keizer met deze maatregel niet zozeer een beter bestuur voor ogen stond, dan wel de macht van de ambachtsbesturen aan banden te leggen en het corporatief engagement van de meesters te verzwakken. Daar de dekens zowat de verpersoonlijking van de corporatieve macht waren en ze bijna allemaal fervente aanhangers van het stedelijke particularisme waren, hoeft het ons niet te verbazen dat Karel V en zijn topadviseurs deze politieke machtsgroep buiten spel wilden zetten. Door de dekens te vervangen door stadsnotabelen die professioneel niets met het ambacht te maken hadden, hoopte de centrale overheid het corporatieve betrokkenheidsgevoel van de meesters te verminderen. Uitgaande van de redenering dat bestuursleden zich nauwer verbonden voelen en zich actiever inzetten voor hun vereniging dan gewone leden, beperkte keizer Karel V het aantal gezworenen tot een strikt minimum. Op die manier wilde hij bereiken dat de band tussen de meesters en het ambacht waarvan ze lid waren, minder hecht werd. In bijna alle ambachten werd het aantal bestuursleden na 1540 minstens gehalveerd en bij

¹²⁷ In geen enkele andere stad was de discriminatie tussen meesterskinderen en niet-meesterskinderen zo groot als in Gent. Meesterskinderen moesten geen intredegeld betalen enkel een bescheiden registratiesom. Afhankelijk van ambacht lag het intredegeld van de niet-meesterskinderen tijdens de jaren 1500-1540 33 tot 2880 maal hoger dan het registratiegeld van de meesterskinderen. DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, p. 210.

¹²⁸ Vanaf 1540 konden nieuwe meesters de meestertitel enkel nog voor zichzelf kopen; het was niet langer mogelijk om de titel aan hun erfgenamen door te geven.

¹²⁹ Families die in 1540 reeds de vrijheid van een ambacht bezaten, behielden het erfelijk privilege.

heel wat corporaties was de afslanking nog drastischer. De inkrimping van het aantal bestuurszetels moest ervoor zorgen dat veel minder meesters en families in het ambachtsbestuur geraakten, zodat meer leden in de kou bleven staan en van het ambacht zouden vervreemden. Dat de keizer in zijn opzet geslaagd is, kan met cijfermateriaal worden gestaafd. Vergeleken met de periode 1500-1540 (39 procent) lag het aantal meesters dat minstens eenmaal in de eed zetelde, tijdens de periode 1540-1600 bijna driemaal lager (14 procent)¹³⁰. Een dergelijke drastische daling heeft ongetwijfeld het corporatieve vervreemdingsproces in de hand gewerkt.

De opheffing van het regime der drie leden is ongetwijfeld het best gekende facet van de keizerlijke onderwerpingstrategie. De politiek invloedrijke functies van overdeken werden afgeschaft en de aanstelling van de stadsmagistraat gebeurde voortaan uitsluitend door vorstelijke commissarissen (in plaats van door burgers). Mede daardoor onderging de sociale samenstelling van de twee schepenbanken en de Collatie wijzigingen. Door de afschaffing van het systeem der drie leden konden de ambachten niet langer aanspraak maken op een officieel en juridisch vastgelegd aantal mandaten in de schepenbanken en de Collatie¹³¹. Paradoxaal genoeg heeft Karel V op dit punt de corporatieve middenklasse minder zwaar aangepakt dan de bestaande literatuur ons wil doen geloven. Uit deze ingrijpende institutionele hervorming hebben vroegere historici ten onrechte afgeleid dat de ambachten na 1540 niet meer in het stadsbestuur en de Collatie waren vertegenwoordigd¹³². Het prosopografisch onderzoek dat ik heb uitgevoerd, wijst evenwel uit dat deze voorstelling geenszins klopt met de historische realiteit¹³³.

¹³⁰ Wanneer we de participatiegraad op het niveau van de families bekijken, stellen we nog grotere contrasten vast. In het brouwersambacht sleepte tijdens de jaren 1500-1540 meer dan 83 procent van de families één of meerdere bestuursfuncties in de wacht, tijdens de daaropvolgende zestig jaar zakte dit cijfer tot 27 procent. Dat het verschil bij minder gesloten ambachten minstens even spectaculair was, bewijst het kleermakersambacht: terwijl tijdens de eerste vier decennia van de zestiende eeuw een beroep werd gedaan op 47 procent van alle families om minstens één bestuursmandaat uit te oefenen, was dit percentage gedurende de jaren 1540-1600 tot 9 procent gedaald. DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, pp 339-340.

¹³¹ De Collatie was niet langer samengesteld op basis van drie socio-economische groepen, maar op topografische basis. Elk van de zeven stadsparochies was vertegenwoordigd door zes collatieheren. Zij werden aangeduid door de hoogbaljuw en de in functie zijnde schepenen. Behalve deze 42 parochiale collatieheren, maakten ook de uittredende schepenen van de laatste twee schepenjaren deel uit van de Collatie, wat het totaal aantal collatieleden op maximum 94 bracht.

¹³² Zie recent nog J. DECAVELE, 'Bestuursinstellingen van de stad Gent (einde 11de eeuw-1795)', in W. PREVENIER en B. AUGUSTYN (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795* (Brussel, 1997), p. 284.

¹³³ Dit was mogelijk door mijn databestand van de Gentse politieke mandatarissen te koppelen aan dat van de Gentse ambachtsmeesters.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

Uit tabel 1 blijkt dat na 1540 nog altijd meerdere ambachtsmeesters jaarlijks in de twee schepenbanken zetelden. Een vast quotum en de absolute meerderheid bezat de corporatieve middenklasse niet langer, maar gemiddeld legde zij nog steeds beslag op meer dan een kwart van de schepenzetels (28 procent tijdens de periode 1540-1577), wat veel was in vergelijking met heel wat andere Europese steden. Natuurlijk was de corporatieve invloed op het politieke besluitvormingsproces veel minder groot dan vóór 1540¹³⁴.

Tabel 1 Aandeel van de ambachtsmeesters in de verschillende politieke organen van de stad, 1540-1600

Periode	Mandaten schepenbanken		Mandaten Collatie		Mandaten vinderijen	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
1540-1577	307 (1108)	27,7	795 (1497)	53,1	594 (1016)	58,5
1578-1584	116 (211)	55,0	812 (1008)	80,6	142 (196)	72,4
1585-1600	83 (470)	17,7	425 (784)	54,2	279 (430)	64,9

Bron: Databank van zestiende-eeuwse-eeuwse Gentse ambachtsmeesters

Legende: De cijfers tussen haakjes verwijzen naar het totaal aantal mandaten.

Noot: De cijfers zijn berekend op basis van 25 ambachten. De gegevens voor de Collatie beginnen pas in 1556 en voor de vinderijen in 1545.

Voor de Collatie leverde mijn prosopografische analyse gelijkaardige resultaten op. De ambachtsmeesters bleven in deze instelling ook na 1540 zeer nadrukkelijk aanwezig. Zo legden de meesters tijdens de onderzochte jaren 1556-1577 beslag op meer dan de helft (53 procent) van alle parochiale collatiemandaten¹³⁵. Dit verklaart meteen waarom de Collatie tussen 1540 en 1577 veel minder meegaand was inzake vorstelijke beden en andere proposities van de centrale overheid dan wat de bestaande literatuur suggereert. Het is een grove misvatting dat de Collatie alleen maar of hoofdzakelijk uit jaknikkers, met andere woorden uit burgers die met de vorst collaboreerden, was samengesteld. Tot deze conclusie kom ik nadat ik alle collatieresoluties voor de periode 1540-1577 systematisch heb doorgenomen¹³⁶. Tijdens de onderzochte periode liet de Collatie zich hoofdzakelijk in met de stadsfinanciën en met de door de centrale regering gevraagde beden. Hoewel de Collatie zich tijdens de jaren 1540-1577 toegeeflijker opstelde inzake vorstelijke beden dan gedurende de eerste veertig jaar van de zestiende eeuw, heeft ze toch diverse

¹³⁴ Ook het aantal ambachten dat in de stadsmagistraat vertegenwoordigd was, daalde na 1540 aanzienlijk: terwijl tijdens de periode 1500-1540 slechts 15 procent van alle erkende ambachten geen enkele keer in de schepenbanken zetelde, steeg dit tijdens de jaren 1540-1577 naar 38 procent.

¹³⁵ Ruim 68 procent van alle officiële ambachten was tijdens deze periode minstens eenmaal in de Collatie vertegenwoordigd.

¹³⁶ Tussen 10 mei 1540 en 1 november 1577 vergaderde de Collatie in totaal 168 keer. Van elke vergadering bleef de schriftelijke eindresolutie bewaard. Stadsarchief Gent, reeks 120, nrs. 1-2; reeks 121, nrs. 2-3bis.

malen bedeaanvragen resoluut verworpen (zie onder meer de collatieresoluties van 11 oktober 1559, 18 april 1560 en 22 december 1574), reducties afgedwongen of aan haar goedkeuring expliciete voorwaarden verbonden¹³⁷. Tevens blijkt uit mijn onderzoek dat het stemgedrag van het stadspatriciaat in de Collatie vaak overeenstemde met dat van de corporatieve middenklasse¹³⁸. Dit brengt mij ertoe te stellen, dat de Collatie ook na 1540 nog altijd veel meer particularistisch dan centralistisch was ingesteld.

Net zoals in de Collatie bleven de ambachtsmeesters zeer goed vertegenwoordigd in de vinderijen¹³⁹. Tijdens de jaren 1545-1577 bekleedden de ambachtsmeesters gemiddeld 59 procent van alle functies. Liefst 88 procent van alle erkende ambachten was minstens één keer in de vinderijen vertegenwoordigd. Hoewel de participatie van de corporatieve middenklasse aan de diverse stedelijke bestuursorganen niet langer wettelijk was bepaald, bleven zij er toch deel van uit maken. De *Concessio Carolina* vormde op het vlak van politieke representatie dus een veel minder grote trendbreuk dan de klassieke historiografie laat uitschijnen. Het klopt dat in de schepenbanken en de stadsthesaurie hun macht fors werd teruggeschoefd, maar van een politiek onmondige corporatieve middenklasse was tijdens de periode 1540-1577 geen sprake. Het zou immers van weinig realiteitsgezin hebben getuigd indien Karel V de corporatieve middenklasse, die decennialang het politieke toneel had beheerst, van de ene op de andere dag geheel van politieke inspraak en deelname had uitgesloten. Een dergelijke maatregel zou voor een stad waar het aantal ambachtsmeesters bijzonder hoog lag en nog steeds toenam, onrealistisch zijn geweest en zou bovendien een reëel gevaar hebben ingehouden voor de politieke stabiliteit van de stad.

¹³⁷ Inzake stedelijke financiële aangelegenheden was het stemgedrag van de collatieheren veel positiever dan wanneer het fiscale aanvragen van de centrale overheid betrof.

¹³⁸ De bewaard gebleven collatieminuten staan het toe om het stemgedrag van de verschillende fracties te achterhalen en zelfs om het individuele stemgedrag van de collatieheren te kennen. De reeks collatieminuten vangt aan in het schepenjaar 1556-1557. Stadsarchief Gent, reeks 120, nrs. 1-2.

¹³⁹ De vinderijen waren lagere rechtbanken die bevoegd waren vonnissen te vellen inzake burgerlijke geschillen. Het Gentse grondgebied was over zes vinderijen verdeeld. Elke vinderij telde vijf vindere, die jaarlijks onder de burgers van de stad werden gekozen. Deze ondergeschikte rechtslichamen fungeerden vooral als instapfunctie voor beginnende politici. In de meeste gevallen leidde een vinderemandaat naar een zijte in de Collatie en/of de schepenbanken. Stadsarchief, reeks 279/2, nr. 1.

6. De Beeldenstorm

In tegenstelling tot het oproer van 1515 en de opstand van 1539-1540 had de derde grote protestbeweging in het zestiende-eeuwse Gent noch een exclusief Gents karakter, noch een exclusief politiek karakter. Zoals talrijke andere steden in de Lage Landen ontsnapte ook Gent in 1566 niet aan de Beeldenstorm. Op 22 augustus werden niet minder dan acht kerken, vijftintig kloosters, tien hospitalen en zeven kapellen zwaar toegetakeld. Hoewel aan de Beeldenstorm vooral ideologische motieven ten grondslag lagen, was deze gewelddadige collectieve actie in Gent toch meer politiek gekleurd dan elders¹⁴⁰. Laat mij dit illustreren met twee voorbeelden. Het lijkt mij geen toeval te zijn dat niet alleen heiligenbeelden werden vernield, maar dat ook de beelden van keizer Karel V en zijn broer Ferdinand aan de Keizerpoort sneuvelen¹⁴¹. Verschillende iconoclasten maakten van de gelegenheid gebruik om de stad te wreken voor het politieke onrecht dat Karel V haar had aangedaan. Even significant is de verklaring van de calvinistische zijdenlakenhandelaar en oud-schepen Goris van den Bogaerde die een paar weken vóór de Beeldenstorm aan de stadsmagistraat ongedwongen verklaarde, dat hij zich niet langer gebonden voelde aan de afgelegde (schepen)eed van trouw aan de *Concessio Carolina* en dat hij sterk betwijfelde of de *Concessio Carolina* nog lang van kracht zou blijven¹⁴².

Zoals bekend werden de deelnemers aan de Beeldenstorm door de centrale overheid zwaar gestraft. In totaal werden door de speciaal daarvoor opgerichte Raad van Beroerten 64 Gentse beeldenstormers veroordeeld¹⁴³. De vraag die uiteraard gesteld moet worden, is: tot welke sociale groepen behoorden de iconoclasten? Uit de confiscatierekeningen blijkt ten eerste dat ongeveer de helft (= 30) van de veroordeelde beeldenstormers bezittingen hadden en ten tweede dat van de 37 veroordeelde iconoclasten waarvan het beroep gekend is, er liefst 29 ambachtsmeesters waren. Met andere woorden: minstens 45 procent van alle gestrafte Gentse beeldenstormers behoorde tot de corpo-

¹⁴⁰ Ik deel de mening van MARNEF, *Antwerp in the Age*, p. 89; C.M.N. EIRE, *War against the Idols. The Reformation of Worship from Erasmus to Calvin* (Cambridge, 1989), p. 279; D. FREEDBERG, *Iconoclasts and their Motives* (Maarssen, 1985), pp. 25-37, die poneren dat de Beeldenstorm een complex fenomeen was dat niet door één enkele oorzaak verklaard kan worden, maar waarbij de religieuze factor wel domineerde.

¹⁴¹ DE POTTER (ed.), *Dagboek*, p. 19.

¹⁴² Stadsarchief Gent, reeks 107, nr. 1, f° 361v°.

¹⁴³ Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer, nrs. 18877-18886.

ratieve middenklasse¹⁴⁴. Bovendien waren de ambachtsmeesters talrijk onder de groep van de zwaarst gestraften. Van de 29 met naam en beroep gekende ambachtsmeesters werden er 19 (dit is twee derden) veroordeeld tot de doodstraf. Uit het socio-professionele profiel van de veroordeelde iconoclasten blijkt dus overduidelijk dat de Beeldenstorm te Gent geen exclusieve proletarische opstand was zoals de marxistische historicus Erich Kuttner beweerde¹⁴⁵. Niet alleen namen meerdere leden van de corporatieve middenklasse actief deel aan de Beeldenstorm, maar bovendien hadden sommige ambachtsmeesters een groot aandeel in de voorbereiding, organisatie en coördinatie van dit collectieve geweld¹⁴⁶. Zo werd de Gentse Beeldenstorm waarschijnlijk voorbereid ten huize van meester-witleertouwer Lieven Onghena¹⁴⁷.

Tabel 2 Aandeel van de ambachtsmeesters in het totaal aantal veroordeelde Gentse burgers door de Raad van Beroerten in 1567

Categorie	Totaal aantal veroordeelde burgers	Minimum aantal veroordeelde meesters	Minimum percentage veroordeelde meesters
Iconoclasten	64	29	45,3
Calvinisten	165	68	58,6
Totaal	229	97	42,4

Bron: Databank van zestiende-eeuwse Gentse ambachtsmeesters

Naast de 64 beeldenstormers werden ook nog 165 Gentse burgers (156 mannen en 9 echtgenotes) omwille van hun calvinistische overtuiging tijdens het Wonderjaar door de Raad van Beroerten veroordeeld. Van driekwart (= 116) van de 156 mannelijke calvinisten kennen we het beroep. Welnu, 68 van de 116 calvinisten waarover een vonnis werd uitgesproken, waren ambachtsmeesters¹⁴⁸. Dit betekent dat het aandeel van de corporatieve middenklasse

¹⁴⁴ Het gaat om een minimum, want er mag worden aangenomen dat onder de 27 beeldenstormers waarvan het beroep onbekend is, er zich ook meerdere ambachtsmeesters zullen hebben bevonden. Bepaalde ambachten waren onder de beeldenstormers beter vertegenwoordigd dan andere. Zo tel ik vijf kleermakers, vijf tijk- en linnenwevers, twee metselaars, twee kuipers, twee smeden, twee mandenmakers, één kousenmaker, één roodverver, één steenhouwer, één timmerman, één schrijnwerker, één loodgieter, één schilder-meersenier, één witleertouwer, één riemenmaker, één chirurgijn-barbier en één bezemmaker.

¹⁴⁵ E. KUTTNER, *Het hongerjaar 1566* (Amsterdam, 1949), beschouwde de Beeldenstorm als een klassenstrijd tussen het proletariaat en de bezittende klasse.

¹⁴⁶ Voor Amsterdam en de Noord-Franse regio kwamen H.F.K. VAN NIEROP, *Beeldenstorm en burgerlijk verzet in Amsterdam 1566-1567* (Nijmegen, 1978), pp. 29, 38-44; S. DEYON en A. LOTTIN, *Les "casseurs" de l'été 1566. L'iconoclasme dans le Nord de la France* (Parijs, 1981), pp. 178-187, 206, tot gelijkaardige bevindingen.

¹⁴⁷ Samen met zijn broer Jan, een oud-schoolmeester, en patriciër Claude Goetghebuier leidde hij de vernielingsactie. VAN WERVEKE, *Gand*, p. 75.

¹⁴⁸ Met 21 veroordeelde meesters stak de levensmiddelensector met kop en schouder boven de andere economische sectoren uit.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

niet minder dan 59 procent bedroeg. Het lijkt er dus sterk op dat net zoals tijdens de opstand van 1539-1540 de ambachtsmeesters de stuwende kracht waren achter de protestbeweging tijdens het Wonderjaar¹⁴⁹. Een deel van de corporatieve middenklasse aanvaardde niet langer dat de vorst de religie van zijn onderdanen bepaalde¹⁵⁰. Vele ambachtsmeesters waren zowel politiek als religieus misnoegd over het beleid van koning Filips II.

Het prosopografisch onderzoek van de veroordeelde beeldenstormers en calvinisten tijdens het Wonderjaar brengt nog een ander belangrijk resultaat met betrekking tot de corporatieve middenklasse aan het licht. Er kan namelijk een onderscheid worden gemaakt tussen de erfelijke en niet-erfelijke meesters. Wanneer men kijkt naar de gestrafte iconoclasten, dan blijkt dat 64 procent van de ambachtsmeesters die aan de Beeldenstorm deelnamen, erfelijke meesters waren. Bij de veroordeelde calvinisten lag het percentage nog hoger, namelijk 71 procent. Het heeft er dus alle schijn van dat binnen de Gentse corporatieve wereld het calvinisme het sterkst verspreid was onder de groep van erfelijke ambachtsmeesters, met andere woorden onder de grootste ijverars voor een terugkeer naar de politieke orde van vóór 1540.

7. De Calvinistische Republiek

Na de opstand van 1539-1540 zag het ernaar uit dat het vorstelijk centralisme definitief had gezegevierd over het Gents particularisme. Doordat de centrale overheid streng waakte over de strikte naleving van de *Concessio Carolina* moest de ambachtswereld tijdens de periode 1540-1577 haar lot lijdzaam ondergaan. Maar de algemene opstand in de Nederlanden tegen Filips II bracht daar onverwachts verandering in. Meer dan welke andere stad in de Zuidelijke Nederlanden heeft Gent van de verzwakking van het centrale gezag geprofiteerd om zijn stedelijke autonomie te herwinnen¹⁵¹. De Arteveldestad ging zelfs nog een stapje verder: voor het eerst in haar lange politieke geschiedenis zette ze de stap naar een echte stadsrepubliek.

¹⁴⁹ Alleen waren de leiders (= de leden van het consistorie) in 1566 geen ambachtsmeesters maar vooral juristen. Net zoals de ambachtsmeesters behoorden deze advocaten en procureurs tot de stedelijke middenklasse. M. DELMOTTE, 'Het Calvinisme in de verschillende bevolkingslagen te Gent (1566-1567)', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 76 (1963), p. 174.

¹⁵⁰ Deze problematiek is aan de orde bij W.P. BLOCKMANS, 'Staatsvorming en persoonlijke vrijheden', in W.P. BLOCKMANS en H. VAN HUFFEL (eds.), *Staat en religie in de 15^e en 16^e eeuw. Handelingen van het colloquium te Brussel van 9 tot 12 oktober 1984* (Brussel, 1986), pp. 5-24.

¹⁵¹ Door de plotselinge dood van landvoogd Luis de Requesens in maart 1576 ontstond in de Nederlanden een machtsvacuüm.

De genese van de Calvinistische Republiek kan niet los worden gekoppeld van het strenge vonnis dat Karel V in 1540 over zijn geboortestad uitsprak en van de daarmee gepaard gaande stedelijke en corporatieve herstructurering. Tijdens de vergadering van 26 januari 1577 eisten de verschillende fracties in de Collatie unaniem de ontmanteling van het zogenaamde 'Spanjaardenkasteel', de burcht die Karel V na de opstand had laten oprichten om de Gentenaars in bedwang te houden¹⁵². Vervolgens eiste de Collatie het herstel en de teruggave van alle in 1540 geconfisqueerde stedelijke en corporatieve privileges. Op 22 oktober 1577 stemden de Staten-Generaal met het Gentse verzoek in¹⁵³. Maar de hertog van Aarschot, de nieuwe gouverneur van Vlaanderen, weigerde deze beslissing tijdens zijn verblijf te Gent te bekrachtigen. Als reactie daarop werd de gouverneur samen met nog verschillende andere edellieden en raadsheren in de nacht van 28 op 29 oktober 1577 door François van den Kethulle gevangengenomen. De volgende dag werd het regime der drie leden opnieuw geïnstalleerd en behoorde de *Concessio Carolina* tot het verleden¹⁵⁴.

Dat de ambachtsmeesters de grootste protagonisten van de Calvinistische Republiek waren, is begrijpelijk omdat zij enerzijds na de opstand van 1539-1540 het hardst waren aangepakt en politiek het meest gefrustreerd waren, en anderzijds zij het meest politiek en sociaal voordeel uit het herstel van het regime der drie leden haalden. Hoewel de corporatieve middenklasse na 1540 deel bleef uitmaken van het stadsbestuur was de situatie toch niet vergelijkbaar met die van vóór de *Concessio Carolina* toen de ambachtsmeesters de absolute meerderheid bezaten. De corporatieve middenklasse heeft moeilijk kunnen verkroppen dat ze gedegradeerd werd tot een politieke tweederangsburger. De smadelijke nederlaag die ze in 1540 opliep, was in 1577 nog altijd niet verteerd. Vandaar haar reactionair optreden. Door de herinvoering van de oude politieke orde verwierven de ambachten opnieuw de politieke hegemonie. Tijdens het calvinistische bewind bezaten ze wederom het numerieke overwicht in alle stedelijke bestuursorganen. Vooral in de twee schepenbanken was het verschil met de jaren 1540-1577 aanzienlijk. Officieel hadden de ambachten weer recht op twintig van de 26 schepenzetels. Daarnaast maakten ook de twee overdekens opnieuw deel uit van het stadsbestuur.

¹⁵² Stadsarchief Gent, reeks 120, nr. 2 (86). Op 21 augustus 1577 kreeg Gent de officiële toestemming van de Staten-Generaal om het kasteel te slopen. Stadsarchief, reeks 94, nr. 1355.

¹⁵³ Stadsarchief Gent, reeks 94, nr. 1356. Toch duurde het nog tot 20 maart 1578 alvorens de eerste archivalia, die in de Rijksse Rekenkamer bewaard werden, te Gent arriveerden. Dertien dagen later namen de dekens de geconfisqueerde documenten van hun ambacht plechtig op het stadhuis in ontvangst. B. DE JONGHE, *Ghendtsche geschiedenissen of chronyke van de beroerten en ketterye binnen, en ontrent de stadt van Ghendt sedert 't jaer 1566 tot het jaer 1585*, deel 2 (Gent, 1752), p. 13.

¹⁵⁴ VANDER MEERSCH (ed.), *Memorieboek*, deel 3, p. 33; Stadsarchief Gent, reeks 107, nr. 3, f° 158v°-160v°.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

Het zijn vooral de erfelijke ambachtsmeesters geweest die de terugkeer naar het regime der drie leden hebben bepleit. Dit is logisch omdat zij ten eerste met de oude politieke cultuur het best vertrouwd waren en ten tweede zij veel meer politieke invloed bezaten dan de erfelijke meesters. Zowel in de stedelijke als corporatieve bestuursorganen bezaten de erfelijke meesters een duidelijk overwicht op de niet-erfelijke. Tijdens de periode 1540-1577 behoorde niet minder dan 92 procent van alle ambachtsmandatarissen in de schepbanken en de stadsthesaurie tot de groep van erfelijke meesters. In de Collatie bedroeg hun aandeel tijdens de jaren 1556-1577 71 procent en in de ambachtsbesturen tijdens de jaren 1540-1577 gemiddeld 80 procent. Ofschoon het aantal niet-erfelijke meesters een alsmaar grotere groep vormde, waren zij in de diverse beleidsorganen numeriek nog onvoldoende sterk vertegenwoordigd om de politieke agenda van de ambachtswereld te bepalen.

De totstandkoming van de Calvinistische Republiek toont aan dat de *Concessio Carolina* en de *Sententie* er niet in geslaagd zijn om de oude politieke cultuur uit de memorie van de ambachtsmeesters te wissen. Vooral de erfelijke meesters dachten met heimwee terug aan de tijd toen zij het politiek voor het zeggen hadden. De corporatieve middenklasse getuigde van een opmerkelijk historisch en politiek bewustzijn en sterk collectief geheugen, waardoor de herinnering aan het regime der drie leden tijdens de periode 1540-1577 zeer levendig bleef¹⁵⁵. De overlevering gebeurde niet alleen oraal maar ook schriftelijk. Stadskronieken en aanverwante 'memorieboeken' leggen daar getuigenis van af¹⁵⁶. De gebruikelijke neiging tot idealisering van het glorierijke verleden zal de drang naar de oude politieke orde nog hebben versterkt.

Om hun positie veilig te stellen, schaften de erfelijke meesters het goedkope persoonlijke meesterschap af en werd het duurdere erfelijke meesterschap opnieuw ingevoerd. Met deze maatregel hadden ze geenszins de intentie om de ambachten voor buitenstaanders hermetisch af te sluiten, maar wel om de negatieve effecten van de keizerlijke onderwerpingstrategie teniet te doen¹⁵⁷. Omdat zij naar corporatieve eenheid streefden, traden ze in geen geval represief op tegen hun niet-erfelijke collega's. Zo werden de niet-erfelijke meesters

¹⁵⁵ Vergelijk K. BAKER, 'Memory and Practice: Politics and the Representation of the Past in Eighteenth-Century France', *Representations*, 11 (1985).

¹⁵⁶ Diverse auteurs van memorieboeken waren ambachtsmeester. A.-L. VAN BRUAENE, *De Gentse memorieboeken als spiegel van stedelijk historisch bewustzijn (14 tot 16de eeuw)* (Gent, 1998), pp. 73-105.

¹⁵⁷ De intredegeden lagen merkelijk lager dan vóór de *Concessio Carolina*. Terwijl de mediaan van de intredegeden gedurende de jaren 1500-1540 ruim 160 zomerdaglonen van een geschoolde loonarbeider vertegenwoordigde, was dit tijdens de jaren 1577-1584 slechts de helft. DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, pp. 198-199.

noch van hun persoonlijke meestertitel beroofd, noch gedwongen om het erfelijk statuut te verwerven. Van hun kant hebben de niet-erfelijke meesters ook geen stappen ondernomen om in het bezit te komen van het erfelijke meesterschap¹⁵⁸. De niet-erfelijke meesters werden tijdens de Calvinistische Republiek niet gediscrimineerd. Integendeel, de participatie van de niet-erfelijke meesters aan de stedelijke en corporatieve bestuursorganen nam zelfs toe. In plaats van de niet-erfelijke meesters van de macht uit te sluiten, deden de meeste ambachten net het tegenovergestelde: ze gaven hen grotere inspraak in het bestuur. Zo steeg hun gemiddeld aandeel in de schepenbanken van 8 procent tijdens de jaren 1540-1577 naar 20 procent gedurende de periode 1578-1584 en in de ambachtsbesturen van 20 procent naar 37 procent.

Hoe groot het aandeel van de calvinisten binnen de Gentse corporatieve middenklasse was, kan helaas niet worden achterhaald. Wel staat vast dat de corporatieve elite overwegend calvinist was. Op 14 juli 1579 legden ruim twee derden van de ambachtsdekens op het stadhuis de calvinistische eed af, één derde weigerde¹⁵⁹. De overdekens en de meesters die in het stedelijk bestuur zetelden, waren allen van calvinistische signatuur. Het zou evenwel verkeerd zijn om de Gentse ambachtwereld voor te stellen als een dualistische gemeenschap van enerzijds republikeinse calvinisten en anderzijds Spaansgezinde katholieken. Tussen beide polen bevond zich wellicht een breed politiek en ideologisch middenveld. Een heterogene middengroep waartoe zowel twijfelaaars, onverschilligen, meelopers, neutralen, opportunisten, antiklerikale katholieken als anti-Spaanse gematigde katholieken toebehoorden¹⁶⁰. Heel wat meesters die tot deze omvangrijke passieve centrumgroep behoorden, hebben vermoedelijk om politieke en sociaal-economische redenen het calvinistische regime gesteund. Men beseft dat indien de stad opnieuw in handen van Filips II zou vallen, de corporatieve autonomie wederom ongedaan zou worden gemaakt.

Het feit dat de twee grote tenoren van het calvinistische bewind, Jan van Hembyze en François van den Kethulle, tot het stadspatriciaat behoorden, geeft een totaal vertekend beeld van de rol die de stedelijke elite tijdens de Calvinistische Republiek heeft gespeeld. Aangezien een terugkeer naar het regime der drie leden aanzienlijk machtsverlies voor hen betekende, waren de

¹⁵⁸ In het politiek en economisch machtigste ambacht van de stad, dat van de meerseniers, kochten tussen augustus 1579 en augustus 1583 in totaal 25 burgers het erfelijk meesterschap. Welnu, geen enkel ervan bezat reeds het persoonlijke meesterschap van het ambacht.

¹⁵⁹ DE JONGHE, *Ghendtsche geschiedenissen*, deel. 2, pp. 161-162.

¹⁶⁰ J.J. WOLTJER, 'De Vrede-makers', in S. GROENVELD en H.L.P. LEEUWENBERG (eds.), *De Unie van Utrecht. Wording en werking van een verbond en een verbondsacte* (Den Haag, 1979), pp. 56-87, heeft sterk op het belang van deze religieuze en politieke middengroep gewezen.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

meeste leden van het stadspatriciaat absoluut geen voorstander van een calvinistische stadstaat. Slechts een kleine minderheid van de stedelijke elite was bereid om een deel van haar macht op te offeren voor meer stedelijke autonomie en godsdienstvrijheid. De meeste patriciaatgeslachten werden tijdens het calvinistische bewind van politieke participatie uitgesloten. Verschillende politieke zwaargewichten van het patriciaat werden zelfs uit de stad verbannen¹⁶¹. Fiscaal was de calvinistische bestuursperiode evenmin gunstig voor het stadspatriciaat. Doordat de stedelijke overheid tijdens de periode 1540-1577 voor indirecte belastingen opteerde, was de fiscale last voor het patriciaat gering. Maar tijdens de Calvinistische Republiek nam de fiscale druk op de stedelijke elite behoorlijk toe. Op verschillende momenten hebben de calvinistische bewindvoerders het patriciaat tot renteloze leningen gedwongen en aanzienlijk doen contribuëren in diverse directe belastingen. Ook om religieuze redenen was de stedelijke elite geen aanhanger van de republiek. Hoewel exacte cijfers ontbreken, heeft het er alle schijn van dat de meerderheid van het patriciaat katholiek is gebleven¹⁶². De onverdraagzaamheid van het calvinistische bestuur tegenover katholieke burgers heeft de afkeer voor het regime vanwege het patriciaat alleen maar versterkt. Toen in 1584 de situatie van de republiek uitzichtloos werd, waren het de leden van de patriciaat die het luidst riepen om te capituleren¹⁶³.

Doordat tijdens de jaren 1570 de stedelijke economische conjunctuur verslechterde, de werkgelegenheid terugliep, het aantal werklozen toenam, de koopkracht van de loonarbeiders en de middenklasse verminderde en de openbare steun aan armen aanzienlijk werd teruggeschroefd, ontstond een zeer sociaal explosief klimaat¹⁶⁴. De corporatieve middenklasse moest in 1577 dan ook weinig moeite doen om de verpauperde loonarbeiders aan haar kant te krijgen. Politieke aspiraties hadden de loonarbeiders, werklozen en armen niet. Dat ze instemden met de instelling van een calvinistische bestuur had vooral met sociale overwegingen te maken en veel minder met politieke of religieuze principes. Aangezien hun materiële conditie er de laatste jaren fors op achteruit was gegaan, stonden ze niet weigerachtig tegenover een nieuwe wind. Zij hoopten dat de nieuwe bewindvoerders in staat waren om het ongun-

¹⁶¹ DE JONGHE, *Ghendtsche geschiedenissen*, deel 2, p. 150.

¹⁶² A. DESPRETZ, 'De restauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 17 (1963), p. 164; DE POTTER (ed.), *Chronijcke*, p. 360.

¹⁶³ In mei 1584 kwam het tot een oproer. De leden van de poorterij begaven zich met andere koningsgezinde burgers gewapend op straat en riepen "pays, pays, wij begheeren pays". Maar de calvinisten overmeesterden de voornaamste edellieden en poorters en sloten hen op in de gevangenis. VANDER MEERSCH (ed.), *Memorieboek*, deel 3, pp. 85-86.

¹⁶⁴ Betreffende de Gentse economische conjunctuur zie DAMBRUYNE, *Mensen en centen*, pp. 123-137, voor de sociale consequenties zie DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, pp. 653-654.

stige economische tij te doen keren en gaven daarom het calvinistische bewind het voordeel van de twijfel.

De meeste historici hebben bij de bestudering van de Gentse Calvinistische Republiek veel gewicht toegekend aan de twee kopstukken van het regime: Jan van Hembyze en François van den Kethulle. Het klopt inderdaad dat beide patriciërs in de totstandkoming en het verloop van de republiek een prominente rol hebben gespeeld. Maar door uitsluitend of voornamelijk op beide hoofdrolspelers te focussen, zijn de meeste auteurs voorbijgegaan aan het feit dat beide leidersfiguren alleen maar hun politieke en religieuze ideeën konden verwezenlijken met de hulp van een brede basis. De ambachtswereld vormde het maatschappelijke draagvlak van de republikeinse beweging. Zonder de corporatieve steun stonden beide voortrekkers machteloos. In tegenstelling tot de opstand van 1539-1540 hebben de ambachten tijdens de Calvinistische Republiek niet de leiding op zich genomen om de eenvoudige reden dat op het moment dat de republiek van start ging, de voornaamste eis van de Gentse ambachtswereld, namelijk het herstel van het regime der drie leden, reeds was ingewilligd.

Er moet tevens benadrukt worden dat de corporatieve middenklasse zich gedurende het calvinistische bewind altijd autonoom heeft opgesteld en steeds op de eerste plaats haar eigen belangen heeft verdedigd. Voorstellen of ontwerpen van Jan van Hembyze, François van den Kethulle en andere calvinistische leiders die tegen de algemene belangen van de corporatieve wereld indruisten, hebben de ambachtsmeesters in de Collatie steeds categoriek verworpen. Dat de ambachten zich niet lieten dicteren, kan met meerdere voorbeelden worden gestaafd. Jan van Hembyze heeft diverse malen tot zijn scha en schande moeten ondervinden dat hij de ambachtswereld niet zomaar voor zijn kar kon spannen. Ondanks het hevig verzet van Hembyze stemden de ambachten op 29 november 1578 toch in met de komst van Willem van Oranje naar Gent en legden ze de getrouwheidseed af aan de prins. Enkele dagen later eiste Hembyze dat ook het comité der XVIII zou mogen deelnemen aan de onderhandelingen in verband met de Religievrede. Maar de ambachten verwierpen deze eis. Nog een laatste voorbeeld: op 12 mei 1579 trachtte Hembyze alle dekens van de kleine neringen te overhalen om het tijdstip van de dekenverkiezing te vervroegen. Op die manier hoopte hij nog vlug een aantal medestanders tot ambachtsdeken te kunnen benoemen. Voorts pleitte hij ervoor dat calvinistische inwijkelingen tegen een lage prijs (een intredegeld van 240 à 360 Vlaamse groten) in het bezit van het Gentse meesterschap zouden kunnen komen. Maar Hembyze ving andermaal bot¹⁶⁵. Enkel wanneer de proposities van Hembyze binnen de corporatieve strategieën pasten, steunden de ambachtsmeesters de Gentse voorman.

¹⁶⁵ DE JONGHE, *Ghendtsche geschiedenissen*, deel 2, pp. 87, 89-90, 137-138.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

Dat de Calvinistische Republiek bijna zeven jaar heeft stand gehouden, moet voor een groot deel worden toegeschreven aan de grote politieke consensus en cohesie binnen de nochtans heterogene Gentse ambachtswereld. De Calvinistische Republiek hield voor de corporatieve middenklasse een politiek en sociaal eerderestel in. Het feit dat zij op het politieke toneel opnieuw de eerste viool speelden, was voor de ambachten de belangrijkste reden om met de Calvinistische Republiek door te gaan. Daarom werden de tegenstellingen tussen calvinistische en katholieke meesters en tussen erfelijke en niet-erfelijke meesters ondergeschikt gemaakt aan de algemene corporatieve belangen. Aangezien de ambachtsmeesters in aantal bijzonder talrijk waren, bestond er weinig gevaar dat de Calvinistische Republiek door interne krachten (andere sociale groepen in de stad) zou worden ondermijnd. Het is tekenend voor de standvastigheid van het calvinistische bewind dat de Arteveldestad in september 1584 niet zozeer omwille van politiek-religieuze verdeeldheid, maar vooral om sociaal-economische redenen heeft moeten capituleren. Door het militaire isolement van landvoogd Alexander Farnese kwam de Gentse economie lam te liggen en dreigde er hongersnood.

8. De Reconciliatie

Door de Reconciliatie van 17 september 1584 kwam er een eind aan het republikeinse avontuur van de Gentse corporatieve middenklasse en werd de stad opnieuw onderworpen aan het landsheerlijke gezag van de Spaanse koning. Filips II ontwierp geen nieuwe onderwerpingstrategie, maar continueerde die van zijn vader. De Gentse samenleving en de ambachten werden weer volgens de bepalingen van de *Concessio Carolina* ingericht. Hoewel de corporatieve middenklasse niet volledig van het politieke toneel verdween, werd haar macht en invloed toch sterk beknot. In de twee schepenbanken viel het aandeel van de ambachtsmeesters tijdens de jaren 1584-1600 terug op gemiddeld 18 procent. Slechts 28 procent van alle erkende ambachten zetelde toen één of meerdere keren in het stadsbestuur. In de Collatie bleven ze wel veel nadrukkelijker aanwezig, maar deze instelling had na 1584 veel minder politieke slagkracht dan tijdens de Calvinistische Republiek¹⁶⁶.

De corporatieve onderwerpingstrategie van Filips II was net zoals die van zijn vader specifiek gericht tegen de erfelijke ambachtsmeesters, omdat zij het meest met het stedelijke republicanisme werden vereenzelvigd. De inclusieve ambachtspolitik die Karel V in 1540 op gang had gebracht, met de bedoeling de ambachten zoveel mogelijk met nieuwe niet-erfelijke meesters te bevolken, bereikte onder zijn zoon haar hoogtepunt en maximaal rendement¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Tijdens de jaren 1584-1600 legden de ambachtsmeesters nog altijd beslag op meer dan de helft van alle parochiale collatiemandaten (54 procent).

¹⁶⁷ Vanaf 1584 werd het intredegeld terug op 240 Vlaamse groten gebracht of het equivalent van zeven zomerdaglonen van een metselaarsknecht. Het aantal inschrijvingen van buitenstaanders lag tijdens de laatste vijftien jaar van de zestiende eeuw hoog. DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, pp. 243-244.

JOHAN DAMBRUYNE

Tabel 3 Aandeel van de erfelijke en niet-erfelijke meesters in de ambachtsbesturen en de verschillende politieke lichamen van de stad, 1540-1600

Periode	Ambachtsbestuur		Stadsmagistraat		Collatie		Vinderijen	
	% mandaten		% mandaten		% mandaten		% mandaten	
	EM	NEM	EM	NEM	EM	NEM	EM	NEM
1540-1577	79,6%	20,4%	91,6%	8,4%	71,0%	29,0%	70,0%	30,0%
1578-1584	63,4%	36,6%	80,2%	19,8%	66,9%	33,1%	60,3%	39,7%
1585-1600	47,3%	52,7%	67,3%	32,7%	41,7%	58,3%	40,5%	59,5%

Bron: J. Dambruyne, Databank van zestiende-eeuwse Gentse ambachtsmeesters

Legende: EM = erfelijke meesters; NEM = niet-erfelijke meesters

Noot: De cijfers zijn berekend op basis van 25 ambachten. Voor de Collatiemandaten beginnen de gegevens pas in 1556 en voor de vindere in 1545.

Tabel 3 laat zien dat er zich tussen 1540 en 1600 een rechtlijnig proces heeft voltrokken, waarbij het aandeel van de niet-erfelijke meesters in de ambachten, de ambachtsbesturen en de politieke organen van de stad stelselmatig toenam ten nadele van de erfelijke meesters. Het aandeel van de niet-erfelijke meesters steeg in de ambachtsbesturen van gemiddeld één vijfde (20 procent) in 1540-1577 naar meer dan de helft (53 procent) tijdens de periode 1584-1600. Op het politieke terrein voltrok zich een gelijkaardig emancipatieproces. In de schepenbanken en de stadsthesaurie steeg het aandeel van de niet-erfelijke meesters van gemiddeld 8 procent tijdens de jaren 1540-1577 naar gemiddeld 33 procent van alle corporatieve mandaten gedurende de periode 1585-1600. In de Collatie legden de niet-erfelijke meesters tijdens de jaren 1556-1577 slechts beslag op gemiddeld 29 procent van de ambachtsmandaten, maar gedurende de laatste vijftien jaar van de zestiende eeuw was dit opgelopen tot ruim het dubbele (58 procent). In de vinderijen evolueerde de verhouding tussen het aantal erfelijke en niet-erfelijke meesters op dezelfde manier evolueerde als in de Collatie. Terwijl de niet-erfelijke meesters gedurende de periode 1545-1577 in de minderheid waren (30 procent van de ambachtsmandaten), domineerden zij tijdens de jaren 1585-1600 (60 procent). Naarmate de groep van erfelijke meesters in aantal en macht afnam, werd de Gentse ambachtswereld politiek volgamer.

De massale exodus na de Reconciliatie heeft eveneens bijgedragen tot het verdwijnen van het stedelijke republicanisme en de traditie van politieke revoltes in de Arteveldestad. Tussen 1584 en 1590 emigreerden ongeveer vijftienduizend burgers, wat overeenkomt met meer dan één derde (36 procent) van de totale Gentse bevolking¹⁶⁸. De meeste emigranten weken uit naar de Nederlandse Republiek. Onder deze emigranten bevonden zich bijzonder veel erfelijke ambachtsmeesters¹⁶⁹. Doordat talrijke oude corporatieve geslachten

¹⁶⁸ DAMBRUYNE, *Mensen en centen*, p. 350.

¹⁶⁹ J. BRIELS, *Zuid-Nederlanders in de Republiek 1572-1630. Een demografische en cultuurhistorische studie* (Sint-Niklaas, 1985). Specifiek voor de bouwsector zie P. ROGGHE, 'De Gentse bouwmeesters en metselaars tijdens de Calvinistische republiek', *Appeltjes van het Meetjesland*, 19 (1968), pp. 108-129.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

de stad verlieten, verdween een groot stuk van het maatschappelijke draagvlak waarop het stedelijke particularisme generatieslang had gesteund.

9. Conclusies

Het regime der drie leden werd tijdens de zestiende eeuw niet door endogene factoren bedreigd, maar door exogene. Het Gentse samenlevingsmodel dat op vrijheid, republicanisme en particularisme stoelde, botste namelijk met het staatsvormingsproces en met het groeiend vorstelijk centralisme en absolutisme in de Habsburgse Nederlanden. Aangezien de ambachtsmeesters de vurigste verdedigers van dit politieke systeem waren, vormden zij een ernstige belemmering voor de politieke en economische integratie van de Arteveldestad in de gecentraliseerde staat. Daarom werd de corporatieve middenklasse door de centrale overheid het meest gevisieerd. Na de opstand van 1539-1540 hebben Karel V en zijn topambtenaren een veelomvattende strategie ontwikkeld, die erop gericht was om enerzijds de politieke macht en rol van de ambachten binnen de stedelijke samenleving te beknotten, en anderzijds om de corporatieve identiteit zoveel mogelijk schade toe te brengen. Dat de centrale overheid er uiteindelijk in geslaagd is om het stedelijke republicanisme uit de Gentse samenleving te bannen, heeft vooral te maken met de manier waarop Karel V de corporatieve middenklasse heeft getransformeerd.

Tot dusver hebben historici die de artikels van de *Concessio Carolina* en de *Sententie* met betrekking tot de ambachtswereld hebben bestudeerd, zich veel te strikt gehouden aan het officiële discours. Met dit essay heb ik willen aantonen dat met de institutionele, sociaal-economische, financiële en materiële reorganisatie van het ambachtswezen in 1540 Karel V niet zozeer de corporatieve middenklasse een dienst wou bewijzen, maar wel dat hij zich op de eerste plaats heeft laten leiden door politieke motieven. De onderwerpingstrategie van Karel V getuigt van een scherpzinnig sociologisch en psychologisch inzicht in de Gentse samenleving. Ze was gericht op één welbepaalde sociale klasse, namelijk de ambachtsmeesters. Voor een corporatief machtsblok was in de Arteveldestad niet langer plaats. De keizerlijke onderwerpingstrategie had tot doel om binnen de ambachtswereld een identiteitscrisis te veroorzaken. Met een aanval op het corporatief zelfbewustzijn wou de centrale overheid de corporatieve middenklasse in haar diepste vezels raken en dus haar machtsbasis aantasten. De gekozen strategie getuigt van visie, vastberadenheid en radicaliteit maar terzelfder tijd van tact en subtiliteit. Sommige maatregelen hadden een onmiddellijk effect, terwijl andere pas op middellange of lange termijn voelbaar waren (cf. het terugdringen van de macht van de erfelijke meesters). De originaliteit en het vernieuwende van deze onderwerpingstrategie ligt niet zozeer in de afzonderlijke maatregelen dan wel in de globale aanpak. Op meerdere punten was ze immers schatplichtig aan de methodes die de Bourgondische hertogen hebben aangewend om steden na opstanden te bedwingen¹⁷⁰. Hoewel dient

¹⁷⁰ BOONE, 'Le dict mal', pp. 62-63.

te worden opgemerkt dat de Bourgondiërs sommige repressiescenario's enkel hebben overwogen, maar nooit in de praktijk hebben gebracht¹⁷¹.

Auteurs als James Scott en Michel de Certeau hebben elk vanuit hun eigen (antropologische) theorievorming rond collectieve actie gewezen op het belang van informele vormen van protest, verholde vormen van weerstand en oppositie vanwege sociale groepen¹⁷². Zij stellen dat uit tactische oogpunt het vaak wijzer en lonender was zich niet openlijk te verzetten. Een tactiek die door de vroegmoderne middenklasse ongetwijfeld vaak werd toegepast. Maar in het zestiende-eeuwse Gent was de corporatieve middenklasse evenwel geen onzichtbare politieke actor. Integendeel, gedurende de hele eeuw heeft zij gevochten voor het behoud van haar politieke rechten. Doordat haar bevoorrechte positie binnen de Gentse samenleving in het gedrang kwam, heeft ze tijdens de zestiende eeuw diverse malen publiekelijk geageerd. Deze politieke revoltes hadden geen revolutionair maar een uitgesproken reactionair karakter. Er was geen hunker naar vernieuwing, maar naar herstel van de oude politieke orde. Noch de elites, noch de lagere sociale groepen, zoals vaak in de literatuur wordt geponereerd, maar de corporatieve middenklasse was de drijvende kracht achter de opstand van 1539-1540, de Beeldenstorm van 1566 en de Calvinistische Republiek (1577-1584). Terwijl het politieke ongenoegen van de ambachtsmeesters manifest tot uiting kwam tijdens de revolutie van 1539-1540 en hun religieuze ontevredenheid tijdens de Beeldenstorm van 1566, kwamen beide samen in de Calvinistische Republiek, wat voor synergie zorgde. Aangezien de middenklasse ruim vertegenwoordigd was in de stedelijke bestuursorganen, kon zij haar belangen meestal via de formele en legale overlegkanalen verdedigen en het politieke proces aldus beïnvloeden. Enkel wanneer de politiek van onderhandelen en overleg faalde, koos ze als laatste middel voor openlijke weerstand. Dankzij haar uitgebreid en degelijk organisatorisch raamwerk beschikte de ambachtswereld over een doeltreffend mobilisatiekanaal voor verzet.

De stedelijke elite heeft zich op het politiek toneel veel passiever gedragen dan de middenklasse. Figuren als Jan van Hembyze en François van den Kethulle stamden wel af van het stadspatriciaat, maar zij behartigden geenszins de belangen van de Gentse elite. Integendeel, hun politiek was duidelijk gericht op de corporatieve middenklasse. Anderzijds heeft zich tijdens de zes-

¹⁷¹ De niet-uitgevoerde confiscatie en vernietiging van de ambachtshuizen in 1452 door Filips de Goede is daar een mooi voorbeeld van. M. BOONE, 'Diplomatie et violence d'état. La sentence rendue par les ambassadeurs et conseillers du roi de France, Charles VII, concernant le conflit entre Philippe le Bon, duc de Bourgogne, et Gand en 1452', *Bulletin de la commission royale d'histoire*, 156 (1990), p. 36.

¹⁷² J.C. SCOTT, *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts* (New Haven, 1990); M. DE CERTEAU, *L'invention du quotidien. I. Arts de faire* (Parijs, 1990). Scott spreekt in dit verband over infrapolitiek verzet.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

tiende eeuw wel een opmerkelijke verschuiving bij het stadspatriciaat voorgedaan. Terwijl vóór 1540 het republikeins en particularistisch politieke denken onder de stedelijke elite nog wijdverspreid was (cf. haar houding tijdens de Gentse opstand), is de centrale overheid er na de *Concessio Carolina* langzaam maar zeker in geslaagd om een groot aantal patricische families aan haar kant te krijgen. Aangezien de stedelijke elite na 1540 de Gentse politiek beheerste, waren weinig stadsnotabelen in 1577 bereid hun verworven politieke positie op het spel te zetten voor meer stedelijke autonomie en dus de calvinistische republiek te steunen. Zij lieten het eigenbelang duidelijk primeren op het algemene belang. Het feit dat de elite hoofdzakelijk katholiek is gebleven, bevestigt haar bondgenootschap en collaboratie met de vorst.

Ook de lagere sociale groepen speelden in de zestiende-eeuwse Gentse revoltes eerder een figuranten- dan een hoofdrol. Het proletariaat stond veel onverschilliger tegenover de stedelijke politiek dan de middenklasse, omdat de onderste sociale lagen op de eerste plaats moesten zien te overleven. Loonarbeiders, steuntrekkers en armen bezaten geen eigen politiek programma en waren in de diverse stedelijke bestuursorganen niet vertegenwoordigd. Wel heeft de corporatieve middenklasse het proletariaat diverse malen voor haar kar gespannen. Om hun politieke doelstellingen te bereiken hebben de ambachtsmeesters op diverse momenten de arbeidersmassa gemanipuleerd, gesensibiliseerd en gemobiliseerd. Maar van zodra hun eigen positie in het gevaar kwam en de arbeidersmassa de maatschappelijke verhoudingen in vraag begon te stellen, keerden de middenstanders zich resoluut tegen het proletariaat. De middenklasse bevond zich in een comfortabele centrumpositie, waardoor ze zowel met de lagere sociale groepen als met de elites gemakkelijk tijdelijke coalities kon aangaan¹⁷³.

De Gentse opstand van 1539-1540 was in de Lage Landen geen alleenstaand geval. Tijdens de eerste veertig jaar van de zestiende eeuw werd de centrale overheid ook in Deventer (1511), Kampen (1519 en 1529), 's-Hertogenbosch (1525), Utrecht (1525-1528), Groningen (1526-1529), Brussel (1528 en

¹⁷³ In de recentere publicaties rond collectieve actie wordt steeds meer aandacht besteed aan de wisselende coalities die groepen met elkaar aangaan. DENEC-KERE, 'Sociale geschiedenis', p. 248.

1532) en Zutphen (1538) met oproerige bewegingen geconfronteerd¹⁷⁴. Bij al deze stedelijke opstanden komt steeds een opvallende constante terug: de grote onvrede van de ambachtsmeesters. Enerzijds leverden ze kritiek op de fiscale politiek van de stadsmagistraat en het slechte beheer van de stadsfinanciën, anderzijds protesteerden ze tegen de beknotting van hun politieke inspraak in de stedelijke beleids- en overlegorganen. Tevens is het markant dat net in die steden waar ambachten politiek participeerden en dus een formeel forum bezaten om hun standpunt en grieven kenbaar te maken, er zich corporatieve revoltes hebben voorgedaan. De verschillende opstanden tonen aan dat politieke representatie en inspraak niet leidden tot meer gematigheid vanwege de ambachten, maar de politieke aspiraties van de corporatieve middenklasse integendeel juist aanwakkerden. Dit verband is kennelijk ook keizer Karel V niet ontgaan. Meer nog, hij trok er de gepaste conclusies uit. Aangezien in de ogen van de keizer de ambachten een ernstige belemmering vormden voor de interne politieke stabiliteit van de steden en voor de vorming van een sterk gecentraliseerde bondsstaat in de Habsburgse Nederlanden, moesten de corporaties zoveel mogelijk uit de stedelijke bestuurslichamen worden geweerd. Te Utrecht ging de keizer daartoe effectief over in 1528, te Groningen in 1529, te Gent in 1540 en te Zutphen in 1543¹⁷⁵. Niet alleen in de Lage Landen, maar ook in het Spaanse koninkrijk Valencia en het Duitse Rijk heeft Karel V niet geaarzeld om de deelname van de ambachtsmeesters aan het politieke besluitvormingsproces in de steden aanzienlijk terug te schroeven¹⁷⁶. In Valencia en Mallorca greep Karel V na de Germania-opstand

¹⁷⁴ Over deze stedelijke opstanden zie J.S. THEISSEN, *De regering van Karel V in de Noordelijke Nederlanden* (Amsterdam, 1912); N.H.L. VAN DEN HEUVEL, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629* ('s-Hertogenbosch, s.d.); C.A. VAN KALVEEN, 'De Gildenbeweging van april 1525 en haar voorgeschiedenis', *Jaarboek Oud-Utrecht 1972*, pp. 93-114; C.A. VAN KALVEEN, 'Bijdrage tot de geschiedenis van de Gildenbewegingen te Utrecht, mei-augustus 1525', *Jaarboek Oud-Utrecht 1979*, pp. 54-86; J.C. OVERVOORDE en J.G.C. JOOSTING (eds.), *De gilden van Utrecht tot 1528. Verzameling van rechtsbronnen*, deel 1 ('s-Gravenhage, 1896-1897); P.J. BLOK, 'Raad en gilden te Groningen omstreeks 1529', in *Opstellen aangeboden aan Robert Fruin bij zijn aftreden als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Leiden* ('s-Gravenhage, 1894), pp. 39-74; A. HENNE en A. WAUTERS, *Histoire de la ville de Bruxelles*, deel 1 (Brussel, 1968); C.O.A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, 'Het optreden der gemeenslieden te Zutphen, 1538-1543, naar de memorie van Johan van Voorthuisen', *Bijdragen en Mededelingen Gelre*, 65 (1971), pp. 39-83.

¹⁷⁵ Voor de Noord-Nederlandse steden zie M. PRAK, 'Politik, Kultur und politische Kultur: die Zünfte in den Nördlichen Niederlanden', in W. REININGHAUS (ed.), *Zunftlandschaften in Deutschland und den Niederlanden im Vergleich* (Münster, 2000), pp. 71-83.

¹⁷⁶ De vorst verdedigde zijn beslissing met het argument dat de stedelijke elite meer competent was en meer tijd had om in het stadsbestuur te zetelen dan de ambachtsmeesters. W. REINHARD, 'Governi stretti e tirannici. Die Städtepolitik Kaiser Karels V. 1515-1556'.

DE MIDDENSTAND IN OPSTAND

(1519-1522) in¹⁷⁷. In Augsburg en Ulm geschiedde de corporatieve onderwerping in 1548 en in de andere Zuid-Duitse steden in 1552¹⁷⁸. Bij de herinrichting van de meer dan dertig vrije steden van het Duitse Rijk volgens de principes van het vorstelijk centralisme diende de Gentse *Concessio* trouwens als voorbeeld¹⁷⁹. Daar in alle steden waar de ambachten enig politiek gewicht in de schaal wierpen, de ambachtsmeesters het gros van de middenklasse uitmaakten, mag worden besloten dat de corporatieve middenklasse ongetwijfeld het grootste slachtoffer was van Karels centralisatie- en unificatiepolitiek. Recent heeft Hugo Soly er nog op gewezen dat de sociale middengroepen en de loonarbeiders niets van Karel V te verwachten hadden. Alleen de elites heeft hij ontzien en begunstigd¹⁸⁰. Zijn zoon Filips II heeft ten opzichte van de corporatieve middenklasse dezelfde houding aangenomen.

Uit de transformaties die de corporatieve wereld in de loop van de zestiende eeuw heeft ondergaan, kan worden afgeleid dat het verdwijnen van het stedelijke republicanisme en het uitblijven van politieke opstanden in Gent na 1584 verband houdt met de tanende macht van de groep van erfelijke ambachtsmeesters. Tijdens de periode 1540-1577 vormden zij de brug tussen heden en verleden. Zij maakten het corporatieve geheugen uit en hielden de politieke ambitie van de ambachtswereld levendig. In hun geest is het regime der drie leden tijdens de periode 1540-1577 blijven voortleven. De erfelijke meesters waren in 1577 dan ook de grote protagonisten van het herstel van het regime der drie leden. De erfelijke meesters slaagden in hun opzet omdat zij tot dan een uitgesproken overwicht bezaten binnen de bestuurlijke, politieke en economische ambachtse elite (zie tabel 3). Na de calvinistische republiek nam hun aandeel stelselmatig af ten voordele van de niet-erfelijke meesters die veel minder politieke aspiraties koesterden. Vanaf het begin van de zeventiende eeuw kwam er steeds meer kritiek vanwege de niet-erfelijke meesters op het geprivilegieerde statuut van de erfelijke meesters, met als resultaat dat het

¹⁷⁷ E. GOSSART, *Charles-Quint, roi d'Espagne* (Brussel, 1910), vooral pp. 148-151. In het koninkrijk Castilië daarentegen veranderde na (het neerslaan van) de opstand van de *Comuneros* (die trouwens geen zuivere stedelijke revolutie was) voor de corporatieve middenklasse weinig, omdat de ambachten er reeds voordien geen politieke inspraak genoten. S.L. HALICZER, *The Comuneros of Castile: The Forging of a Revolution, 1475-1521* (Madison, 1981), p. 28.

¹⁷⁸ T.A. BRADY, *Turning Swiss. Cities and Empire, 1450-1550* (Cambridge, 1985), p. 117, 221.

¹⁷⁹ BRADY, *Turning Swiss*, p. 117; E. NAUJOKS (ed.), *Kaiser Karl V. und die Zunftverfassung: Ausgewählte Aktenstücke zu den Verfassungsveränderungen in den oberdeutschen Reichsstädten, 1547-1556* (Stuttgart, 1985). In Augsburg werd in 1548 het aandeel van de ambachten in de Grote Raad teruggebracht tot 47 procent en in de Kleine Raad tot 17 procent, terwijl in de nieuw opgerichte Geheime Raad alleen patriciërs zetelden. REINHARD, 'Was ist europäische Kultur?', p. 598.

¹⁸⁰ H. SOLY, 'Introduction. Charles Quint et son temps', in H. SOLY (ed.), *Charles Quint 1500-1558. L'empereur et son temps* (Antwerpen, 1999), p. 19.

JOHAN DAMBRUYNE

juridische onderscheid tussen beide meesterscategorieën uiteindelijk werd opgeheven. Ondertussen was reeds een aanzienlijk deel van de erfelijke meesters na de Reconciliatie van de stad in 1584 om religieuze, economische én politieke redenen naar de Verenigde Provinciën geëmigreerd. Het calvinisme en het stedelijke republicanisme waren immers ruimer verspreid onder de groep van erfelijke meesters dan onder de niet-erfelijke. Wellicht heeft dit uitgeweken deel van de Gentse corporatieve middenklasse niet alleen bijgedragen tot het economische mirakel van de Nederlandse Republiek, maar ook tot de ontplooiing van haar politieke cultuur en republikeins gedachtegoed.